

ΣΥΝΤΑΓΜΑ

Ερμηνεία κατ' άρθρο

Άρθρο 61

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΧΡΗΣΤΟΥ

Ηλεκτρονική έκδοση

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

ΣΠ. ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΣ, Ξ. ΚΟΝΤΙΑΔΗΣ, Γ. ΤΑΣΟΠΟΥΛΟΣ

Φεβρουάριος 2023

ΚΕΝΤΡΟ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ
ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟΥ
ΔΙΚΑΙΟΥ

ΕΡΕΥΝΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

ΣΥΝΤΑΓΜΑ
WATCH.GR

Άρθρο 61

«1. Ο βουλευτής δεν καταδιώκεται ούτε εξετάζεται με οποιονδήποτε τρόπο για γνώμη ή ψήφο που έδωσε κατά την άσκηση των βουλευτικών καθηκόντων.
2. Ο βουλευτής διώκεται μόνο για συκοφαντική δυσφήμιση, κατά το νόμο, ύστερα από άδεια της Βουλής. Αρμόδιο για την εκδίκαση είναι το Εφετείο. Η άδεια θεωρείται ότι οριστικά δε δόθηκε, αν η Βουλή δεν αποφανθεί μέσα σε σαράντα πέντε ημέρες αφότου η έγκληση περιήλθε στον Πρόεδρο της Βουλής. Αν η Βουλή αρνηθεί να δώσει την άδεια ή αν περάσει άπρακτη η προθεσμία, η πράξη θεωρείται ανέγκλητη.
Η παράγραφος αυτή έχει εφαρμογή από την προσεχή βουλευτική περίοδο.
3. Ο βουλευτής δεν έχει υποχρέωση μαρτυρίας για πληροφορίες που περιήλθαν σ' αυτόν ή δόθηκαν από αυτόν κατά την άσκηση των καθηκόντων του, ούτε για τα πρόσωπα που του εμπιστεύθηκαν τις πληροφορίες ή στα οποία αυτός τις έδωσε».

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΧΡΗΣΤΟΥ

ΕΙΔΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ανθόπουλος Χ., *Το ανεύθυνο του βουλευτή κατά το κοινοτικό δίκαιο, το ελληνικό συνταγματικό δίκαιο και την ΕΣΔΑ*, ΕφημΔΔ 2009· Βαρβιτσιώτης Ι., *Η βουλευτική ασυλία: ελληνική και ευρωπαϊκή πραγματικότητα* (πρόλογος Γιώργου Κασσιμάτη), εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2000· Βενιζέλος Ευ., *Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου*, νέα έκδοση, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2021· Idem, *Τα συνταγματικά όρια στην άρση του τηλεφωνικού απορρήτου των πολιτών και των πολιτικών προσώπων για λόγους εθνικής ασφάλειας – Η υπόθεση Ανδρουλάκη*, διαθέσιμο στο [link](#), 04.09.2022· Γεραπετρίτης Γ., *Σύνταγμα και Βουλή. Αυτονομία και ανέλεγκτο των εσωτερικών του σώματος*, πρόλογος Καθηγητή Κώστα Μαυριά, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2012· Idem, *Αγγο-Αμερικανικοί Συνταγματικοί Θεσμοί. Θεμέλια και αλληλεπίδραση της Ηπειρωτικής Ευρώπης*, πρόλογος Ν. Αλιβιζάτου, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2016· Γεραπετρίτης Γ., *Το Σύνταγμα και η άρση απορρήτου των επικοινωνιών*, protagon.gr, 09.08.2022· Γιαννακόπουλος Κ., *Αναζητώντας αποτελεσματικότερες εγγυήσεις διασφάλισης του απορρήτου των επικοινωνιών*, διαθέσιμο στο [link](#), 13.10.2022· Duverger M., *Constitutions et Documents Politiques, Presses Universitaires de France, Paris 1966· Handbook on the incompatibilities and immunity of the members of the European Parliament*. Study, European Parliament. Directorate General for Internal Policies. Policy Department C: Citizens' Rights and Constitutional Affairs. Legal Affairs, Αύγουστος 2014· Hardt S., *Parliamentary Immunity. A Comprehensive Study of the Systems of Parliamentary Immunity in the United Kingdom, France, and the Netherlands in a*

European Context, Intersentia, Cambridge 2013· Kaplin W., *American Constitutional Law. An Overview, Analysis, and Integration*, Carolina Academic Press, North Carolina 2004· Καραβοκύρης Γ., «Άρθρο 61», σε: Φ. Σπυρόπουλος/Ξ. Κοντιάδης/Χ. Ανθόπουλος/Γ. Γεραπετρίτης (επιμ.), *Σύνταγμα. Κατ' άρθρο ερμηνεία*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2017· Kishlansky M., *A Monarchy Transformed: Britain 1603-1714*, Penguin Books, London 1997· Magiera S., «Artikel 47 GG», σε: Sachs (Hrsg.), *GG-Kommentar*, 9^η έκδοση, Beck, München 2021· Μαρίνος Α., *Η ασυλία των βουλευτών*, ΕΔΔΔΔ 2/2010, σελ. 281- 287· *Erskine May's Treatise on the Law, Privileges, Proceedings and Usage of Parliament*, C.J. Boulton (ed.), 21^η έκδοση, Butterworths 1989· Μαυριάς Κ./Παντελής Α., *Συνταγματικά Κείμενα. Ελληνικά και ξένα*, τρίτη έκδοση με τα Συντάγματα των νέων ευρωπαϊκών δημοκρατιών, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1996· Μαυριάς Κ., *Συνταγματικό Δίκαιο*, 6^η έκδοση, εκδ. Π.Ν. Σάκκουλα, Αθήνα 2021· Μωρούα Α., *Ιστορία της Γαλλίας*, μτφρ. Κοσμά Πολίτη, τόμος Α΄, εκδ. Όμηρος· Παπασπύρου Ν., *Υποκλοπές και νομιμότητα: μία σύντομη επισκόπηση*, Νομικός Παλμός, τεύχος 1, 2023, σελ. 11· Παραράς Π., *Σύνταγμα 1975 – Corpus II*, άρθρα 51-80, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα Κομοτηνή 1985· *Parliamentary Privilege First report on the Joint Committee's review of 1997*, UK Parliament· *Parliamentary Immunity in a European Context. In-depth analysis*, European Parliament. Directorate General for Internal Policies. Policy Department C: Citizens' Rights and Constitutional Affairs. Legal Affairs, Σεπτέμβριος 2015· Παντελής Α., *Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου*, 5^η έκδοση αναθεωρημένη και εμπλουτισμένη, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα 2019· Pieroth B., «Art. 46 GG», σε: Jarass/Pieroth (Hrsg.), 6^η έκδοση, Beck, München 2002· Πρακτικά Ολομέλειας της Επιτροπής του Συντάγματος 1975 (προεδρία Κωνσταντίνου Δ. Τσάτσου), Αθήνα 1975· Πρακτικά των συνεδριάσεων της Βουλής επί των συζητήσεων του Συντάγματος 1975 (προεδρία Κωνσταντίνου Ευστ. Παπακωνσταντίνου), Αθήνα, Αύγουστος 1975· Ράικος Α., *Συνταγματικό Δίκαιο*, τόμος Α΄, τεύχος Β΄, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1990· Σαρίπολος Ν., *Ελληνικόν Συνταγματικόν Δίκαιον*, τόμος Α΄, τρίτη έκδοσις επαυξημένη (1915), πρόλογος Γιώργου Κασσιμάτη, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1987· Schulze-Fielitz H., «Art. 46 GG», σε: *GG-Kommentar*, Dreier (Hrsg), Mohr Siebeck, Tübingen 2006· Σπυρόπουλος Φ., *Συνταγματικό Δίκαιο*, δεύτερη έκδοση, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2020· Idem, *Το απόρρητο της επικοινωνίας του βουλευτή: Μια ερμηνεία των άρθρων 61 παρ. 3 και 62 Σ.*, διαθέσιμο στο [link](#), 05.09.2022· S. Storr, «Art. 46 GG», σε: von Mangoldt/Klein/Starck, hrsg. von Huber/Voßkuhle, *GG-Kommentar*, Band 2, 7^η έκδοση, Beck, München, 2018· Ηλιοπούλου-Στράγγα Τζ., *Υποκλοπές. Συνταγματικές παράμετροι*, διαθέσιμο στο [link](#), 11.09.2022· *Τα Συντάγματα της Επανάστασης (1822-1827)*, Εισαγωγή: Σπ. Βλαχόπουλος, ΚΕΦΙΜ – ΤΑ ΝΕΑ, Αθήνα 2021· Trute H.-H., «Art. 46 GG», σε: von Münch/Kunig (Hrsg.), *GG-Kommentar*, 7^η έκδοση, Beck, München 2021· Τσάτσος Δ., *Συνταγματικό Δίκαιο, τόμος Β΄, Οργάνωση και λειτουργία της πολιτείας*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1993· Φωτιάδου Α., «Ελευθερία του κοινοβουλευτικού λόγου και βουλευτική ασυλία», σε: Ξ. Κοντιάδης/Φ. Σπυρόπουλος (επιμ.), *Το Μέλλον του Ελληνικού Κοινοβουλίου*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2011· Χρυσόγονος Κ., *Συνταγματικό Δίκαιο*, τρίτη αναθεωρημένη έκδοση, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2022· Idem, *Καταφανής παραβίαση του Συντάγματος*, διαθέσιμο στο [link](#), 13.08.2022.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

[1868] LR 4 QB 73, [1861-73] All ER 105· *Dillon v. Balfour* (1887) 20 LR Ir 600· Ex parte Watson (1869) Queen's Bench Reports 573· StGH Bremen, DVBL 1967· *United States v. Brewster*, 408 U.S. 502 (1972)· *Gravel v. United States* (1972)· KG Berlin, ZParl 6 (1975)· OLG München, Bay VBL 1975· *Hutchinson v. Proxmire* (1979)· BGH, NJW 1982· *Pepper v Hart* (1993) AC 593, 638-639 και 644-646· ΕΔΑΔ, *Goodwin v UK*, αρ. προσφ. 17488/90· απόφαση της 27^{ης} Μαρτίου 1996· ΕΔΑΔ, *A κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, αρ. προσφ. 35373/1997· απόφαση της 17^{ης} Δεκεμβρίου του 2002· ΕΔΑΔ, *Cordona κατά Ιταλίας*, αρ. προσφ. 40877/98· απόφαση της 30^{ης} Ιανουαρίου 2003· ΕΔΑΔ, *Cordona κατά Ιταλίας*, αρ. προσφ. 45699/1999· απόφαση της 30^{ης} Ιανουαρίου 2003· *Office of Senator Dayton v. Hanson* (2007)· ΔΕΕ, *Patriciello*, C-163/10, απόφαση της 6^{ης} Σεπτεμβρίου 2011· ΓΕΕ, *Gollnisch*, T- 346/11 και T-347/11, απόφαση της 17^{ης} Ιανουαρίου 2013· BVerfG, απόφαση της 17^{ης} Σεπτεμβρίου 2013, 2 BvR 2436/10, 2BvE 6/08 (Ramelow)· [2015] UKIPTrib 14_79-CH, *Caroline Lucas v. Security Service*· ΔΕΕ, *Troszczynski*, C-12/19P, απόφαση της 17^{ης} Σεπτεμβρίου 2020· *Graham, Senator v. Fulton Cty. Spec. Purpose Grand Jury*, Order List: 598 U.S., 1^η Νοεμβρίου 2022.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

I. Τι προβλέπει το άρθρο 61	4
II. Το ανεύθυνο του βουλευτή	4
Α. Έννοια και χαρακτηριστικά	4
Β. Καταβολές	6
Γ. Η εξαίρεση της συκοφαντικής δυσφήμισης	9
Δ. Η άσκηση των βουλευτικών καθηκόντων	12
Ε. Η νομολογία του ΕΔΑΔ και του ΔΕΕ	15
III. Το δικαίωμα άρνησης μαρτυρίας	17
Α. Η σχέση εμπιστοσύνης μεταξύ βουλευτή και εκλογέα και η ελεύθερη εντολή	17
Β. Συγκριτικές παρατηρήσεις	21
Γ. Άλλες μορφές απόδειξης και η παρακολούθηση των επικοινωνιών του βουλευτή	23
Δ. Ο νόμος 5002/2022	25
IV. Καταληκτικές παρατηρήσεις	27

I. ΤΙ ΠΡΟΒΛΕΠΕΙ ΤΟ ΑΡΘΡΟ 61 Σ.

- 1 Η παρ. 1 του άρθρου 61 Σ. κατοχυρώνει το ανεύθυνο του βουλευτή για γνώμη ή ψήφο που έδωσε κατά την άσκηση των βουλευτικών του καθηκόντων. Το ανεύθυνο σημαίνει ότι ο βουλευτής δεν καταδιώκεται, ούτε εξετάζεται με οποιονδήποτε τρόπο για τέτοια γνώμη ή ψήφο. Εξαίρεση στο ανεύθυνο εισάγει η παρ. 2 για την περίπτωση της συκοφαντικής δυσφήμισης. Ο βουλευτής διώκεται στην περίπτωση αυτή μετά από άδεια της Βουλής και αρμόδιο για την εκδίκαση είναι το Εφετείο. Εάν η Βουλή δεν αποφανθεί μέσα σε σαράντα πέντε μέρες, αφότου η έγκληση περιέλθει στον Πρόεδρο της Βουλής, τότε η άδεια θεωρείται οριστικά ότι δεν δόθηκε. Η εξαίρεση στο ανεύθυνο, λόγω των αντιδράσεων της αντιπολίτευσης στην Ε΄ Αναθεωρητική Βουλή, ορίστηκε ότι θα έχει εφαρμογή από την επόμενη βουλευτική περίοδο, αν και η αντιπολίτευση επιθυμούσε την παντελή απάλειψη της παρ. 2¹. Τέλος, η παρ. 3 κατοχυρώνει το βουλευτικό απόρρητο. Τούτο σημαίνει ότι ο βουλευτής δεν έχει υποχρέωση μαρτυρίας για πληροφορίες που είτε περιήλθαν σ' αυτόν, είτε δόθηκαν από αυτόν κατά την άσκηση των καθηκόντων του, ούτε έχει υποχρέωση μαρτυρίας για τα πρόσωπα που του εμπιστεύθηκαν τις πληροφορίες ή στα οποία αυτός τις εμπιστεύθηκε. Το ανεύθυνο του βουλευτή και το δικαίωμα άρνησης μαρτυρίας αποτελούν ειδικότερες εκδηλώσεις της ελεύθερης εντολής του βουλευτή και εξασφαλίζουν την ιδιαίτερη πολιτειακή του λειτουργία.

II. ΤΟ ΑΝΕΥΘΥΝΟ ΤΟΥ ΒΟΥΛΕΥΤΗ

A. Έννοια και χαρακτηριστικά

- 2 Το ανεύθυνο προστατεύει την ελεύθερη εντολή του βουλευτή, κατά το ότι αποτελεί εγγύηση της ανεξαρτησίας του κατά την άσκηση των καθηκόντων του και της ελευθερίας λόγου και ψήφου του βουλευτή. Έτσι, διασφαλίζει τον θεσμικό του ρόλο εντός της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας. Δεν αποτελεί δικαίωμα του βουλευτή, από την άσκηση του οποίου θα ηδύνατο αυτός να παραιτηθεί. Ούτε η Βουλή δύναται να άρει το

¹ Πρακτικά Ολομέλειας της Επιτροπής του Συντάγματος 1975 (προεδρία Κωνσταντίνου Δ. Τσάτσου), 1975, σελ. 172-174. Πρακτικά των συνεδριάσεων της Βουλής επί των συζητήσεων του Συντάγματος 1975 (προεδρία Κωνσταντίνου Ευστ. Παπακωνσταντίνου), Αύγουστος 1975, σελ. 182-215. Στο Κυβερνητικό Σχέδιο Συντάγματος περιλαμβανόταν παρ. 3, η οποία διεγράφη και η οποία πρόβλεπε: «Ο δημοσιεύων ή οπωσδήποτε διαδίδων το περιεχόμενον κατατιθεμένων εις την Βουλήν αναφορών, ερωτήσεων ή επερωτήσεων, προ της ενώπιον αυτής συζητήσεως ή παροχής εγγράφου απαντήσεως, ευθύνεται δι' ας παραβάσεις και ο καταθέτων βουλευτής». Πρακτικά της Επιτροπής του Συντάγματος του 1975, ό.π., σελ. 170.

ανεύθυνο του Βουλευτή². Το ανεύθυνο δεν αποτελεί προνόμιο του Βουλευτή, αντίθετα προστατεύει την πλήρη πολιτική του ελευθερία³. Αποτελεί, όμως, προνομία (από τον αγγλικό όρο «privilege») της Βουλής ως αντιπροσωπευτικού οργάνου του Έθνους. Ταυτόχρονα, αποτελεί μια ειδική έκφανση αυστηρής διακρίσεως των λειτουργιών⁴. Το ανεύθυνο προστατεύει τον Βουλευτή από τη δίωξη, την εξέταση ή οποιαδήποτε νομική κύρωση για γνώμη ή ψήφο που έδωσε κατά την άσκηση των καθηκόντων του. Το ανεύθυνο αποκλείει, ως εκ τούτου, την ποινική, την αστική και τη διοικητική, περιλαμβανομένης της πειθαρχικής, ευθύνη του Βουλευτή. Δεν είναι ορθό να λέγεται ότι το ανεύθυνο αποκλείει την πολιτική ευθύνη του Βουλευτή, καθώς τέτοια ευθύνη δεν υφίσταται εξ αρχής βάσει του άρθρου 60 παρ. 1 Σ. περί της ελεύθερης εντολής⁵. Υποστηρίζεται ότι το ανεύθυνο δεν αίρει τον άδικο χαρακτήρα της πράξης, άρα δεν αποκλείει την άμυνα ή τη συμμετοχή στο αδίκημα⁶. Ωστόσο, είναι σαφές ότι ο δημοσιογράφος, ο οποίος αναμεταδίδει τον βουλευτικό λόγο, δεν αποτελεί «συνεργό» σε όποιο αδίκημα. Το ανεύθυνο είναι διηνεκές. Προστατεύει δηλαδή τον Βουλευτή για γνώμη ή ψήφο που έδωσε κατά την άσκηση των βουλευτικών του καθηκόντων και μετά τη λήξη της θητείας του, χρονικώς απεριόριστα. Επίσης, το ανεύθυνο είναι

3

² Ορισμένα Συντάγματα προβλέπουν δυνατότητα άρσης του ανευθύνου εκ μέρους της Βουλής, όπως για παράδειγμα το πολωνικό Σύνταγμα στο άρθρο 105 παρ. 1 αυτού. Επίσης κατά τα Συντάγματα της Φινλανδίας και της Σουηδίας απαιτείται αυξημένη πλειοψηφία 5/6 για την άρση της ασυλίας (άρθρο 30 παρ. 2 του φινλανδικού Συντάγματος και κεφάλαιο 4, άρθρο 12 του σουηδικού Εγχειριδίου Διακυβέρνησης). Στη Δανία η προβλεπόμενη εκ του Συντάγματος (άρθρο 57) συγκατάθεση για την άρση της ασυλίας του Βουλευτή στην πράξη δεν δίδεται ποτέ. Βλ. και *Handbook on the incompatibilities and immunity of the members of the European Parliament*. Study, European Parliament. Directorate General for Internal Policies. Policy Department C: Citizens' Rights and Constitutional Affairs. Legal Affairs, Αύγουστος 2014, σελ. 31.

³ Γ. Κασσιμάτης, Πρόλογος, σε Ι. Βαρβιτσιώτης, *Η βουλευτική ασυλία: ελληνική και ευρωπαϊκή πραγματικότητα*, 2000, σελ. xi.

⁴ Πρβλ. Parliamentary Privilege First report on the Joint Committee's review of 1997, UK Parliament, παρ. 23: «*The legislature and the judiciary are, in their respective spheres, estates of the realm of equal status. A recurring theme throughout this report is the relationship between these two estates. Parliamentary privilege is founded on the principle that the proper conduct of parliamentary business without fear or favour, let or hindrance, requires that Parliament shall be answerable for the conduct of its affairs to the public as a whole (and specifically in the case of the Commons to the electorate). It must be free from, and protected from, outside intervention. Parliament is sovereign over its own business. The courts have a legal and constitutional duty to protect freedom of speech and Parliament's recognised rights and immunities, but they do not have power to regulate and control how Parliament shall conduct its business. [...]*».

⁵ Α. Παντελής, *Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου*, 2019, σελ. 349.

⁶ *Ibidem*, Φ. Σπυρόπουλος, *Συνταγματικό Δίκαιο*, 2020, ό.π., σελ. 226.

συνεχές, καθώς δεν επηρεάζεται από τη διακοπή των εργασιών της Βουλής μεταξύ των συνόδων⁷. Το ανεύθυνο καταλαμβάνει και όλα τα αποδεικτικά έγγραφα επί των οποίων στηρίζονται οι κοινοβουλευτικές διαδικασίες⁸.

- 4 Η προστασία του ανευθύνου είναι, υπό την παραπάνω έννοια, πλήρης και ως τέτοια δεν κατοχυρώνεται για κανένα άλλο κρατικό όργανο. Για παράδειγμα, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας είναι ποινικά υπεύθυνος, έστω και περιορισμένα, για τις ενέργειές του κατά την άσκηση των καθηκόντων του κατά τους ορισμούς του άρθρου 49 Σ. Ακόμη και οι δικαστικοί λειτουργοί φέρουν, βάσει του άρθρου 99 Σ., αστική ευθύνη για τις δικαστικές αποφάσεις τις οποίες εκδίδουν⁹. Το ανεύθυνο του βουλευτή προστατεύει την πλήρη ελευθερία λόγου και απόφασης του βουλευτή, ο οποίος απαλλάσσεται έτσι από τον φόβο οιασδήποτε δίωξης ή εξέτασης ή λογοδοσίας εκτός της Βουλής, προς όφελος της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας.

Μόνη μορφή ευθύνης που μπορεί να καταλογιστεί στον βουλευτή είναι η πειθαρχική ευθύνη εκ μέρους του Προέδρου της Βουλής στο πλαίσιο των οριζομένων από τον Κανονισμό της Βουλής. Επειδή ο Κανονισμός της Βουλής αποτελεί εκδήλωση της θεσμικής αυτονομίας της Βουλής, η τέτοιου είδους πειθαρχική ευθύνη του βουλευτή συνιστά αυτοπεριορισμό του σώματος.

Β. Καταβολές

- 5 Το ανεύθυνο κατοχυρώθηκε γραπτώς το πρώτον στον αγγλικό *Bill of Rights* του 1689, στο άρθρο 9 αυτού: «*That the Freedom of Speech and Debates or Proceedings in Parlyament ought not to be impeached or questioned in any Court or Place out of Parlyament*»¹⁰. Μόνη δοκιμασία κι έλεγχος, λοιπόν, του βουλευτικού λόγου μπορεί να λάβει χώρα εντός του Κοινοβουλίου. Στην πραγματικότητα το ανεύθυνο αποτελούσε ήδη, προγενεστέρως του 1689, μέρος του βρετανικού πολιτεύματος· ο Sir Erskine May, Βρετανός συνταγματολόγος του 19^{ου} αιώνα, εντοπίζει την παράδοση του ανευθύνου, δηλαδή της απόλυτης ελευθερίας του λόγου του βουλευτή, ήδη στο τέλος του 15^{ου} αιώνα¹¹.

⁷ Κ. Μαυριάς, *Συνταγματικό Δίκαιο*, 2021, σελ. 570.

⁸ Parliamentary Privilege – First Report, Joint Committee 1997, UK Parliament, ό.π., παρ. 12: «*Proceedings are broadly interpreted to mean what is said or done in the formal proceedings of either House or the committees of either House, together with conversations, letters and other documentation directly connected with those proceedings*».

⁹ Κ. Χρυσόγονος, *Συνταγματικό Δίκαιο*, 2022, σελ. 574.

¹⁰ Το πλήρες κείμενο είναι διαθέσιμο στο [link](#).

¹¹ CJ Boulton ed, Erskine May's *Treatise on the Law, Privileges, Proceedings and Usage of Parliament*, 1989.

Το ότι το ανεύθυνο του Βουλευτή είναι πολύ παλαιότερο του *Bill of Rights* επιβεβαιώνει και ένα περιστατικό που έλαβε χώρα στη Βουλή των Κοινοτήτων τον Ιανουάριο του 1642, στην αρχή των εμφυλίων πολέμων, των συγκρούσεων δηλαδή μεταξύ του Στέμματος και του Κοινοβουλίου για τον φορέα της κυριαρχίας¹². Ο Βασιλιάς Κάρολος Ι΄, της δυναστείας των Στιούαρτ, ο οποίος μετά από μερικά χρόνια, τον Ιανουάριο του 1649, ο ίδιος θα καταδικαστεί σε θάνατο για εσχάτη προδοσία, εισέβαλε με τη συνοδεία του στη Βουλή των Κοινοτήτων. Ποτέ κανένας μονάρχης ως τότε δεν είχε διακόψει τη συνεδρίαση της Βουλής των Κοινοτήτων. Ο Κάρολος Α΄ ζήτησε από τον Πρόεδρο του Σώματος, William Lenthall, να του υποδείξει πέντες βουλευτές, τους οποίους κατόνομασε, προκειμένου να τους συλλάβει για εσχάτη προδοσία για λόγο που εκφώνησαν εντός της Βουλής. Έλαβε δε την εξής αποστομωτική απάντηση από τον Speaker, δηλαδή από τον Πρόεδρο: *«I have neither eyes to see, nor tongue to speak but as this House is pleased to direct me»*. Ο μονάρχης αποχώρησε άπραγος και οι βουλευτές, όρθιοι, φώναζαν «Privilege, privilege...»¹³.

Η αίθουσα της Βουλής των Κοινοτήτων παραμένει αδιάβατη για τον ηγεμόνα μέχρι σήμερα, ο οποίος περιορίζεται στον θρόνο του που έχει εγκατασταθεί εντός της αίθουσας της Βουλής των Λόρδων. Από εκεί διαβάζει τον λόγο του θρόνου, τις προγραμματικές δηλώσεις της Κυβέρνησης δηλαδή, και οι βουλευτές καλούνται στην αίθουσα των Λόρδων να τις ακούσουν. Κατά το τελετουργικό, προσέρχονται μάλιστα δύσθυμοι, και μόνον εφόσον ο φρουρός τους καλέσει τρεις φορές και τον αποδοκιμάσουν επίμονα δύο. Εθιμοτυπικά μέχρι τις μέρες μας, κατά την έναρξη κάθε νέας κοινοβουλευτικής περιόδου της Βουλής των Κοινοτήτων ο Speaker απευθύνει αίτημα στον βασιλιά, προκειμένου αυτός να παράσχει στη Βουλή *«την ελευθερία του λόγου, την προστασία κατά της σύλληψης, την πρόσβαση στην Αυτού Μεγαλειότητα, όταν επιβάλλεται από τις περιστάσεις, και την ευνοϊκότερη δυνατή ερμηνεία του έργου της»*. Ο βασιλιάς ή η βασίλισσα απαντά επιβεβαιώνοντας την προνομία της Βουλής¹⁴.

Το ανεύθυνο των βουλευτών, ασπίδα στις ορέξεις της εκτελεστικής εξουσίας, κι εν τέλει ευρύτερα των πολιτικών αντιπάλων του βουλευτή, που επιθυμούν να τον φιμώσουν και να ανασχέσουν τον κοινοβουλευτικό έλεγχο, επαναλαμβάνεται σταθερά σε όλα τα φιλελεύθερα και δημοκρατικά Συντάγματα και αποτελεί σταθερό στοιχείο της αντιπρο-

¹² Αναλυτικά Γ. Γεραπετρίτης, *Αγγλο-Αμερικανικοί Συνταγματικοί Θεσμοί. Θεμέλια και αλληλεπίδραση της Ηπειρωτικής Ευρώπης*, πρόλογος Ν. Αλιβιζάτος, 2016, σελ. 30-32.

¹³ M. Kishlansky, *A Monarchy Transformed: Britain 1603-1714*, 1997, σελ. 135.

¹⁴ S. Hardt, *Parliamentary Immunity. A Comprehensive Study of the Systems of Parliamentary Immunity in the United Kingdom, France, and the Netherlands in a European Context*, 2013, σελ. 62.

σωρευτικής δημοκρατίας. Ήδη η γαλλική Εθνοσυνέλευση με ψήφισμά της, ύστερα από πρόταση του Μιραμπώ, στις 23 Ιουνίου 1789, διακήρυξε το απαραβίαστο του προσώπου του βουλευτή, καθώς και ότι κάθε παραβάτης του απαραβίαστου καθίσταται ένοχος εσχάτης προδοσίας¹⁵. Επρόκειτο για την ιστορική εκείνη συνεδρίαση, κατά την οποία απεχώρησαν οι άλλες δύο τάξεις, των ευγενών και του κλήρου, κι έμεινε μόνη η Τρίτη Τάξη (μαζί με ορισμένους ευγενείς και κληρικούς που προσχώρησαν σε αυτήν) ως αντιπρόσωπος του Έθνους, και ενόσω ο βασιλιάς Λουδοβίκος XVI συγκέντρωνε τα στρατεύματά του για να συλλάβει τουλάχιστον 60 από τα μέλη της Εθνοσυνέλευσης¹⁶. Το ανεύθυνο του αντιπροσώπου του Έθνους περιλήφθηκε στα Συντάγματα της Γαλλικής Επανάστασης, στο άρθρο 7 του Συντάγματος του 1791¹⁷, καθώς και στο άρθρο 43 του Συντάγματος του 1793¹⁸. Το Σύνταγμα των ΗΠΑ του 1787 κατοχυρώνει επίσης το ανεύθυνο για κάθε ομιλία ή συζήτηση στις δύο Βουλές¹⁹. Η σχετική ασυλία έχει λάβει την ειδικότερη ονομασία «Free Speech and Debate Clause»²⁰.

¹⁵ Κ. Μαυριάς, ό.π., σελ. 568· Γ. Καραβοκύρης, «Άρθρο 61», σε: Φ. Σπυρόπουλος/Ξ. Κοντιάδης/Χ. Ανθόπουλος/Γ. Γεραπετρίτης (επιμ.), *Σύνταγμα. Κατ' άρθρο ερμηνεία*, 2017, σελ. 1072· Hardt, *Parliamentary Immunity*, ό.π., σελ. 140-141. Κατά λέξη το ψήφισμα είχε ως εξής: «L'Assemblée Nationale déclare que la personne de chaque député est inviolable; que tous particuliers, toutes corporations, tribunal, cour ou commission qui oseraient, pendant ou après la présente session, poursuivre, rechercher, arrêter ou faire arrêter, détenir ou faire détenir un député, pour raisons d'aucunes propositions, avis, opinions, ou discours par lui faits aux États généraux; de même que toutes personnes qui prêteraient leur ministère à aucun desdits attentats, de quelque part qu'ils fussent ordonnés, sont infâmes et traîtres envers la Nation, et coupables de crime capital. L'Assemblée Nationale arrête que dans les cas susdits, elle prendra toutes les mesures nécessaires pour rechercher, poursuivre et punir ceux qui en seront les auteurs, instigateurs ou exécuteurs».

¹⁶ Α. Μωρούα, *Ιστορία της Γαλλίας*, μτφρ. Κοσμά Πολίτη, τόμος Α΄, σελ. 270-271.

¹⁷ Άρθρο 7 του Σ. 1791: «Les représentants de la Nation sont inviolables: ils ne pourront être recherchés, accusés ni jugés en aucun temps pour ce qu'ils auront dit, écrit ou fait dans l'exercice de leurs fonctions de représentants». Βλ. Μ. Duverger, *Constitutions et Documents Politiques*, 1966, σελ. 11.

¹⁸ Άρθρο 43 Σ. 1793: «Les députés ne peuvent être recherchés, accusés, ni jugés en aucun temps, pour les opinions qu'ils ont énoncées dans le sein du Corps législative». Βλ. Duverger, ό.π., σελ. 34.

¹⁹ Section 6 US Constitution: «[...] They [The Senators and Representatives] shall in all Cases, except Treason, Felony and Breach of the Peace, be privileged from Arrest during their Attendance at the Session of their respective Houses, and in going to and returning from the same; and for any Speech or Debate in either House, they shall not be questioned in any other Place». Βλ. W. Kaplin, *American Constitutional Law. An Overview, Analysis, and Integration*, 2004, σελ. 453.

²⁰ Βλ. από τις σχετικές αποφάσεις του Ανωτάτου Δικαστηρίου των ΗΠΑ: *United States v. Brewster*, 408 U.S. 502 (1972), *Gravel v. United States* (1972), *Hutchinson v. Proxmire* (1979), *Office of Senator Dayton v. Hanson* (2007).

Το ανεύθυνο κατοχυρώθηκε επίσης από τα πρώτα ελληνικά Συντάγματα. Το Πολιτικόν Σύνταγμα της Ελλάδος του 1827 ορίζει ότι «*Η Βουλή, ολικώς θεωρουμένη, είναι απα-
ραβίαστος*»²¹, καθώς και ότι «*Οι αντιπρόσωποι είναι ανεύθυνοι δι' όσα ομιλήσωσιν εντός
της Βουλής*»²². Διάταξη περί ανευθύνου περιλάμβανε και το σχέδιο συντάγματος που
αποκλήθηκε Ηγεμονικό Σύνταγμα του 1832²³. Το ανεύθυνο του βουλευτή απετέλεσε
σταθερό περιεχόμενο των συνταγμάτων του νέου κράτους, καθώς περιλήφθηκε ήδη
στο άρθρο 55 του Συντάγματος του 1844²⁴ κι έκτοτε επαναλαμβάνεται μεταξύ των εγγυ-
ήσεων της βουλευτικής ανεξαρτησίας²⁵. Τέλος, το ανεύθυνο κατοχυρώνεται σε όλα τα
σύγχρονα ευρωπαϊκά Συντάγματα²⁶, καθώς και στο άρθρο 8 του Πρωτοκόλλου αρ. 7
περί των προνομίων και ασυλιών της ΕΕ, που προσαρτάται στις Συνθήκες ΕΕ και ΛΕ²⁷.

Γ. Η εξαίρεση της συκοφαντικής δυσφήμισης

Στο Σύνταγμα του 1975 σχετικοποιείται ο απόλυτος χαρακτήρας του ανευθύνου δια της 8
εισαγωγής εξαίρεσης για το αδίκημα της συκοφαντικής δυσφήμισης, περίπτωση στην
οποία η Βουλή καλείται να αποφανθεί για την άρση ή μη της ασυλίας επί υποβολής
σχετικής εγκλήσεως. Μάλιστα, με την εξαίρεση των ψευδοσυνταγμάτων της Χούντας,
του 1968 και του 1973, τα οποία περιόριζαν το ανεύθυνο ακόμη και για την περίπτωση
της εξύβρισης και της απλής δυσφήμισης, για πρώτη φορά το Σύνταγμα του 1975 σχε-
τικοποίησε το ανεύθυνο του βουλευτή.

Ωστόσο, ο κανόνας, από την ιστορική και συγκριτική θεώρηση του ανευθύνου, είναι 9
ότι το ανεύθυνο είναι ανεξαιρέτο και δεν βρίσκεται στη διάθεση της Βουλής, δεν αίρε-

²¹ Άρθρο 46 του Πολιτικού Συντάγματος της Ελλάδος. Βλ. *Τα Συντάγματα της Επανάστασης* (1822-1827), Εισαγωγή: Σπύρος Βλαχόπουλος, ΚΕΦΙΜ – ΤΑ ΝΕΑ, 2021, σελ. 104.

²² Άρθρο 66 του Πολιτικού Συντάγματος της Ελλάδος.

²³ Άρθρο 109 «*Τα μέλη του Νομοθετικού σώματος είναι ανεύθυνα δια τας όσας γνώμας ή δοξασίας
δείξωσιν εις τας συζητήσεις τα γινωμένας εντός των ιδίων των Βουλευτηρίων*». Βλ. Κ. Μαυριά/Α.
Παντελή, *Συνταγματικά Κείμενα. Ελληνικά και ξένα*, τρίτη έκδοση με τα Συντάγματα των νέων ευρω-
παϊκών δημοκρατιών, 1996, σελ. 66.

²⁴ Άρθρο 55: «*Βουλευτής ή Γερουσιαστής δεν καταδιώκεται, ουδ' οπωσδήποτε εξετάζεται, ένεκα
γνώμης ή ψηφου, δοθείσης παρ' αυτού κατά την ενέργειαν των Βουλευτικών του καθηκόντων*». Βλ.
Μαυριά/Παντελή, ό.π., σελ. 89.

²⁵ Άρθρο 62 Σ. 1864, άρθρο 62 Σ. 1911, άρθρο 54 Σ. 1925, άρθρο 56 Σ. 1927, άρθρο 62 Σ. 1952. Βλ. Κ.
Μαυριά/Α. Παντελή, ό.π, σελ. 99, σελ. 111, σελ. 127, σελ. 152, σελ. 205 αντιστοίχως.

²⁶ *Handbook on the incompatibilities and immunity of the members of the European Parliament*, ό.π.

²⁷ *Parliamentary immunity in a European Context. In-depth analysis*, European Parliament.
Directorate General for Internal Policies. Policy Department C: Citizens' Rights and Constitutional
Affairs. Legal Affairs, Σεπτέμβριος 2015.

ται δηλαδή με απόφασή της σε αντίθεση προς ό,τι ισχύει για το ακαταδίωκτο. Εκκινώντας και πάλι από τους βρετανικούς θεσμούς, στα 1869 ο Δικαστής Λόρδος Cockburn σε σχετική υπόθεση επέμεινε ότι ακόμη και στην περίπτωση των εν γνώσει του βουλευτή ψευδών ισχυρισμών, επιβλαβών για τρίτους, δεν μπορεί να διωχθεί ο βουλευτής αστικά ή ποινικά²⁸. Ο λόγος είναι η εξασφάλιση της ευρύτερης δυνατής ελευθερίας λόγου του βουλευτή, ο οποίος κατ' αυτόν τον τρόπο λογοδοτεί για τη συμπεριφορά του αποκλειστικά στο σώμα αποδεχόμενος την πειθαρχική εξουσία του Προεδρείου. Το ίδιο απόλυτο ανεύθυνο κατοχυρώνεται και για τη Βουλή των Λόρδων²⁹,³⁰.

- 10 Στα άλλα σύγχρονα ευρωπαϊκά Συντάγματα, η πρόβλεψη εξαίρεσης από το ανεύθυνο συναρτάται προς τη δυσπιστία απέναντι στο Κοινοβούλιο ή προς την σχετικώς ανώριμη κοινοβουλευτική παράδοση. Έτσι, εξαιρέσεις από το ανεύθυνο προβλέπει το Σύνταγμα της Λετονίας για την περίπτωση της συκοφαντικής δυσφήμισης και της προσβολής της ιδιωτικής ζωής³¹, το Σύνταγμα της Λιθουανίας για την περίπτωση της εξύβρισης και της συκοφαντικής δυσφήμισης³², ενώ στην Ουγγαρία, δυνάμει εκτελεστικού του Συντάγματος νόμου, το ανεύθυνο σχετικοποιείται ακόμη και για την περίπτωση της δυσφήμισης του εθνικού συμβόλου ή για κακή χρήση απόρρητων πληροφοριών³³. Κατά τα Συντάγματα της Κροατίας, της Τσεχίας, της Σλοβενίας και της Βουλγαρίας το

²⁸ (1868) LR 4 QB 73, [1861-73] All ER 105: Ex parte Watson (1869) Queen's Bench Reports 573 at 576: «It is clear that statements made by Members of either House of Parliament in their places in the House, though they might be untrue to their knowledge, could not be made the foundation of civil or criminal proceedings, however injurious they might be to the interest of a third party. And a conspiracy to make such statements would not make the persons guilty of it amenable to the criminal law».

²⁹ *Dillon v. Balfour* (1887) 20 LR Ir 600.

³⁰ Το βουλευτικό ανεύθυνο συλλαμβάνεται με τόσο απόλυτους όρους στο βρετανικό πολίτευμα, ώστε τα δικαστήρια δεν αναφέρονταν στις προπαρασκευαστικές εργασίες ψήφισης των νόμων για την ερμηνεία τους, χωρίς την άδεια της Βουλής. Επρόκειτο για αυστηρή εφαρμογή του Hansard rule: «Whatever matter arises concerning either House of Parliament, ought to be examined, discussed, and adjudged in that House to which it relates, and not elsewhere». Τελικώς, το 1993 η Βουλή των Λόρδων, ως δικαστήριο, απεφάνθη ότι η επίκληση σαφών διατυπώσεων από τη συζήτηση του νομοσχεδίου δεν συνιστά «έλεγχο» (impeachment) των βουλευτών και ότι μπορούν να αξιοποιηθούν κατά την ερμηνεία του νόμου. για γνώμη που εξέφρασαν κατά την άσκηση των καθηκόντων τους. Βλ. *Pepper v Hart* (1993) AC 593, 638-639 και 644-646. Ακόμη Βαρβιτσιώτης, ό.π., σελ. 51.

³¹ Άρθρο 28 του λετονικού Συντάγματος.

³² Άρθρο 62 του λιθουανικού Συντάγματος.

³³ Άρθρο 73 του νόμου για την ουγγρική Βουλή.

ανεύθυνο απαλλάσσει τον αντιπρόσωπο μόνον από την ποινική ευθύνη³⁴. Αντίθετα, πέραν του βρετανικού πολιτεύματος, και κατά τα Συντάγματα του Βελγίου, της Ισπανίας, της Ιρλανδίας, της Γαλλίας, της Ιταλίας, της Κύπρου, του Λουξεμβούργου, της Μάλτας, της Ολλανδίας, της Αυστρίας, της Πορτογαλίας, της Ρουμανίας και της Εσθονίας το ανεύθυνο είναι απόλυτο, χωρίς εξαιρέσεις, και καλύπτει κάθε είδους ευθύνη³⁵. Στο ζήτημα αυτό, της εξαιρέσης από το ανεύθυνο, το δικό μας Σύνταγμα ακολούθησε το γερμανικό παράδειγμα, παρά το ότι, όπως επεσήμανε ο Δημήτρης Τσάτσος στην Ε΄ Αναθεωρητική Βουλή, η αντίστοιχη διάταξη του Θεμελιώδους Νόμου του 1949 είχε ήδη το 1975 περιπέσει σε αχρησία³⁶. Σύσσωμη η αντιπολίτευση εναντιώθηκε στη σχετικοποίηση του ανευθύνου για την περίπτωση της συκοφαντικής δυσφήμισης, καθώς η εξαιρέση αυτή θα οδηγούσε στην αυτολογοκρισία του βουλευτή κατά την άσκηση του κοινοβουλευτικού ελέγχου³⁷. Η κριτική της αντιπολίτευσης υπήρξε εκτενής και έντονη. Ενδεικτικά, ο Σ. Παπαπολίτης έκανε λόγο για προληπτική λογοκρισία. Κατά λέξη ανέφερε: *«Πρόκειται περί ασκήσεως ψυχολογικής βίας κατά την άσκηση των επιβεβλημένων καθηκόντων του βουλευτού, πριν ακόμη αυτός τα ασκήσει. Επί πλέον το άρθρον αυτό, [...], είναι προφανές ότι καταρρακώνει και την συνείδησιν του βουλευτού. Διότι λέει το άρθρον αυτό, ότι εσκεμμένα και εν γνώσει της αναληθείας ο βουλευτής*

11

³⁴ Άρθρο 75 παρ. 2 του κροατικού Συντάγματος, άρθρο 27 παρ. 2 του τσεχικού Συντάγματος, άρθρο 69 του βουλγαρικού Συντάγματος και άρθρο 83 του σλοβενικού Συντάγματος.

³⁵ Άρθρο 58 του βελγικού Συντάγματος, άρθρο 71 του ισπανικού Συντάγματος, άρθρο 15 παρ. 10 του ιρλανδικού Συντάγματος, άρθρο 26 του γαλλικού Συντάγματος, όπως αναθεωρήθηκε με τον συνταγματικό νόμο της 4^{ης} Αυγούστου 1995, Νο 95-880, άρθρο 68 του ιταλικού Συντάγματος, άρθρο 83 παρ. 1 του κυπριακού Συντάγματος, άρθρο 68 του λουξεμβουργιανού Συντάγματος, άρθρο 65 παρ. 3 του μαλτέζικου Συντάγματος, άρθρο 71 του ολλανδικού Συντάγματος, άρθρο 57 παρ. 1 του αυστριακού Συντάγματος, άρθρο 157 παρ. 1 του πορτογαλικού Συντάγματος, άρθρο 72 παρ. 1 του ρουμανικού Συντάγματος, άρθρο 62 του εσθονικού Συντάγματος.

³⁶ Πρακτικά της Ε΄ Αναθεωρητικής Βουλής, ό.π., σελ. 191 *«Η διάταξις αυτή έχει περιέλθει εις αχρησίαν, διότι εκρίθη ότι περιορίζει την βουλευτικών ανεξαρτησίαν, όπως την διασφαλίζει το άρθρον 38 του γερμανικού Συντάγματος»*. Μάλιστα, ο Γεώργιος Μαγκάκης επεσήμανε ότι η αντίστοιχη γερμανική διάταξη σχετιζόταν με μια «ιδιοτυπία» των Γερμανών, οι οποίοι θεωρούν από τα αρχαία τους χρόνια ότι η τιμή είναι το ύψιστο αγαθό και ότι προέχει παντός άλλου. Επίσης, σημείωσε ότι επειδή ένα μεγάλο ποσοστό του γερμανικού λαού ήταν ύποπτο συνεργασίας με το ναζιστικό καθεστώς, έθεσαν αυτόν τον φραγμό για να περιορίσουν τον κίνδυνο «θυέλλης αλληλοκατηγοριών». Πρακτικά της Ε΄ Αναθεωρητικής Βουλής, ό.π., σελ. 198.

³⁷ Βλ. και Δ. Τσάτσο, *Συνταγματικό Δίκαιο, τόμος Β΄, Οργάνωση και λειτουργία της πολιτείας*, 1993, σελ. 254, όπου αναφέρει ότι η εξαιρέση αυτή καθιερώνει σοβαρό περιορισμό του βουλευτή και ότι, επί της ουσίας, η Βουλή μεταβάλλεται σε κριτή, αν η σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση η δυσφήμιση είναι απλή ή συκοφαντική.

θα παρουσιασθή στην Βουλή για να αναφερθή σε πράγματα αναληθή και συκοφαντικά. [...] [Ο] βουλευτής ευρίσκεται κάτω από μίαν απαράδεκτη κηδεμονία, η οποία θα τον αναγκάση να ενταφιάση ουσιαστικά την ιερή υποχρέωση που έχει να ασκήση τον κατά συνείδησιν κοινοβουλευτικόν έλεγχον»³⁸.

- 12 Κατά το άρθρο 61 παρ. 2 Σ. η Βουλή αποφαινεται επί του ζητήματος της άρσης της ασυλίας, εφόσον υποβληθεί έγκληση. Ωστόσο, επειδή το ανεύθυνο αφορά κάθε είδους ευθύνη, άδεια της Βουλής απαιτείται, παρά τη στενή γραμματική διατύπωση της παρ. 2 του άρθρου 61, και για την έγερση αγωγής σε βάρος βουλευτή³⁹. Ακόμη, η σχετική διαδικασία διεξάγεται υπό τους ορισμούς του άρθρου 83 παρ. 3 του Κανονισμού της Βουλής, το οποίο, όμως, έχοντας γραφεί κατά βάση για τη διαδικασία του ακαταδίωκτου, κάνει λόγο για άρση της ασυλίας, εάν η πράξη δεν σχετίζεται με την κοινοβουλευτική ή την πολιτική δραστηριότητα του βουλευτή, προϋποθέσεις που είναι απίθανο να συντρέχουν για τον κοινοβουλευτικό λόγο του βουλευτή. Μπορεί κανείς πάντως να ελπίζει ότι η διάταξη του άρθρου 61 παρ. 2 Σ. θα εξακολουθήσει να παραμένει σε αχρησία.

Δ. Η άσκηση των βουλευτικών καθηκόντων

- 13 Το ανεύθυνο καταλαμβάνει, κατά τη διατύπωση του άρθρου 61 παρ. 1 Σ., γνώμη ή ψήφο «κατά την άσκηση των βουλευτικών καθηκόντων». Τούτο σημαίνει ότι καταλαμβάνει, πέραν πάσης αμφισβητήσεως, τη γνώμη ή ψήφο του βουλευτή κατά τις συνεδριάσεις της Βουλής, της Ολομέλειας ή του Τμήματος, των κοινοβουλευτικών επιτροπών, των κοινοβουλευτικών ομάδων ή των άλλων σχηματισμών της Βουλής, όπως είναι για παράδειγμα η Διάσκεψη των Προέδρων. Επίσης, είναι σαφές ότι το ανεύθυνο καταλαμβάνει τη συμμετοχή του βουλευτή στις λειτουργίες του Κοινοβουλίου είτε αυτές λαμβάνουν χώρα στο κτίριο της Βουλής, είτε διενεργούνται εξ αποστάσεως, όπως για παράδειγμα στην περίοδο της πανδημίας του COVID-19⁴⁰. Ακόμη, από το ανεύθυνο καταλαμβάνεται και η επιστολική ψήφος, όταν αυτή επιτρέπεται⁴¹. Εξαιρετικώς, ο βουλευτής μπορεί να κληθεί να ασκήσει τα καθήκοντά του και εκτός Βουλής, για παράδειγμα ως μέλος εξεταστικής επιτροπής για τη διενέργεια μιας προανακριτικής πράξης⁴². Και σε αυτήν την περίπτωση προστατεύεται από το ανεύθυνο⁴³.

³⁸ Πρακτικά της Ε΄ Αναθεωρητικής Βουλής, ό.π., σελ. 186.

³⁹ Ευ. Βενιζέλος, *Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου*, 2021, σελ. 490.

⁴⁰ Άρθρο 14 ΚανΒ.

⁴¹ Άρθρο 70^Α ΚανΒ.

⁴² Βαρβιτσιώτης, ό.π, σελ. 35.

⁴³ Σπυρόπουλος, ό.π., σελ. 222.

Γεννάται το ερώτημα κατά πόσον το ανεύθυνο προστατεύει ευρύτερα τον πολιτικό λόγο του βουλευτή εκτός της Βουλής. Κατά την παραδοσιακή αντίληψη, το ανεύθυνο προστατεύει τον βουλευτή μόνον εντός Βουλής και κατά την άσκηση των καθηκόντων του, όχι δηλαδή δε ιδιωτικές συζητήσεις εντός Βουλής, ενώ η έκφραση γνώμης εκτός του Κοινοβουλίου καλύπτεται από το ανεύθυνο, μόνο αν πρόκειται για αναδημοσίευση των πρακτικών της Βουλής ή των συζητήσεων⁴⁴, ή για ραδιοτηλεοπτική αναμετάδοση των συνεδριάσεων της Βουλής⁴⁵. Στη σύγχρονη πραγματικότητα, η αναμετάδοση αυτή μπορεί να γίνεται όχι μόνο από τα τηλεοπτικά κανάλια, περιλαμβανομένου του καναλιού της Βουλής, ή από το ραδιόφωνο, αλλά και μέσω των κοινωνικών δικτύων. Και στην περίπτωση αυτή πρέπει να θεωρηθεί ότι ο βουλευτής προστατεύεται από το ανεύθυνο⁴⁶. Προδήλως το ανεύθυνο δεν καλύπτει ενέργειες του βουλευτή εντός Βουλής που δεν συνιστούν γνώμη ή ψήφο, όπως οι σωματικές βλάβες, η φθορά ξένης ιδιοκτησίας ή η δωροδοκία⁴⁷.

Τι ισχύει, όμως, για τις γνώμες του βουλευτή που διατυπώνονται εκτός των συνεδριάσεων της Βουλής, στα όργανα του κόμματος, σε μια ραδιοτηλεοπτική συνέντευξη, σε μια ανάρτηση στα κοινωνικά δίκτυα ή σε ένα δημοσίευμα μιας εφημερίδας χωρίς αυτό να αποτελεί αυτούσια αναπαραγωγή του κοινοβουλευτικού λόγου; Κατά την κρατούσα άποψη, το ανεύθυνο καλύπτει την παρουσία του βουλευτή στην κοινοβουλευτική του ομάδα, επειδή η τελευταία συνιστά έναν ειδικότερο σχηματισμό της Βουλής και λόγω της σημασίας της διαβούλευσης στις κοινοβουλευτικές ομάδες για την προετοιμασία των συζητήσεων στην Ολομέλεια⁴⁸. Ωστόσο, το ανεύθυνο δεν καλύπτει, κατ' αντιδια-

⁴⁴ Βαρβιτσιώτης, ό.π., σελ. 14· Α. Ράικος, *Συνταγματικό Δίκαιο*, τόμος Α', τεύχος Β', 1990, σελ. 41· Π. Παραράς, *Σύνταγμα 1975 – Corpus II, άρθρα 51-80*, 1985, σελ. 149-150.

⁴⁵ Ν. Σαρίπολος, *Ελληνικών Συνταγματικών Δίκαιον*, τόμος Α', τρίτη έκδοση επαιξημένη (1915), πρόλογος Γ. Κασσιμάτη, 1987, σελ. 483. Ειδικότερα, ο Σαρίπολος σημειώνει ότι ο βουλευτής είναι υπεύθυνος, «*αγορεύων ή ομιλών εν υπαίθρῳ, εν δημοσίᾳ ή μη συναθροίσει εν γένει, δημοσιεύων τι δια του τύπου κλπ*», εκτός εάν το δημοσίευμα συνιστά απλή αναμετάδοση της ομιλίας του στο κοινοβούλιο.

⁴⁶ Αντίθετα, απόψεις που ανέπτυξε ο βουλευτής εκτός Βουλής και στη συνέχεια τις διατύπωσε εντός της Βουλής, για παράδειγμα με τη μορφή ερώτησης ή επερώτησης, δεν καλύπτονται από το ανεύθυνο ως προς την εκτός της Βουλής εκφορά τους. Παραράς, ό.π., σελ. 150.

⁴⁷ Σαρίπολος, ό.π., σελ. 482· Παραράς, ό.π., σελ. 150· Σπυρόπουλος, ό.π., σελ. 226.

⁴⁸ Βαρβιτσιώτης, ό.π., σελ. 9-10. Παραράς, ό.π., σελ. 151-152. Έτσι και στη Γερμανία, βλ. St. Storr, «Art. 46 GG», σε: von Mangoldt/Klein/Starck, hrsg. von Huber/Voßkuhle, *GG-Kommentar*, Band 2, 2018, αρ. περ. 16, σελ. 1338-9 με περαιτέρω παραπομπή ενδεικτικά σε StGH Bremen, DVBL 1967, σελ. 622, 624 επ. και KG Berlin, ZParl 6 (1975), σελ. 290, 291. Ακόμη, βλ. Trute, «Art. 46 GG», σε: von Münch/Kunig (Hrsg.), *GG-Kommentar*, 2021, αρ. περ. 14, σελ. 2468. Αξίζει να αναφερθεί ότι ορισμένα συντάγματα των ομόσπονδων κρατιδίων επεκτείνουν ρητά την προστασία του ανευθύνου

στολήν, τον λόγο του βουλευτή στα όργανα του κόμματος⁴⁹. Ως προς την παρουσία του βουλευτή σε άλλα δημόσια fora, είναι σαφές ότι η γραμματική ερμηνεία της διάταξης και η ιστορία του θεσμού συνηγορούν υπέρ μιας στενής αντίληψης του ανευθύνου⁵⁰. Ωστόσο, πληθαίνουν οι απόψεις εκείνες, οι οποίες υποστηρίζουν την ευρύτερη ερμηνεία του ανευθύνου, ώστε η άσκηση των καθηκόντων του βουλευτή να θεωρείται ότι καταλαμβάνει την πολιτική και δημόσια δραστηριότητά του⁵¹, με αποτέλεσμα –κατά τις απόψεις αυτές– να προκρίνεται ένα λειτουργικό παρά ένα τοπικό κριτήριο στον προσδιορισμό του πεδίου προστασίας του ανευθύνου⁵².

- 16 Στο σημείο αυτό χρειάζεται κάποια προσοχή. Η υιοθέτηση του λειτουργικού κριτηρίου δύναται να αξιοποιηθεί μόνο με σκοπό τη διεύρυνση της προστασίας του ανευθύνου εκτός του χωρικού πλαισίου της Βουλής, λόγω του πολιτικού ρόλου των σύγχρονων μέσων ενημέρωσης κι επικοινωνίας, όχι όμως και αντίστροφα, με σκοπό τη λειτουργική θεώρηση του ίδιου του κοινοβουλευτικού λόγου. Ο λόγος του βουλευτή εντός των οργάνων της Βουλής είναι –οσοδήποτε άσχετος, άστοχος ή προσβλητικός– λόγος στο πλαίσιο των καθηκόντων του και μόνη η Βουλή μπορεί να περιορίσει σε αυτές τις περιπτώσεις τον βουλευτή. Ήδη η κάμψη του απόλυτου χαρακτήρα του ανευθύνου δια της άστοχης εξαίρεσης της συκοφαντικής δυσφήμισης στο Σύνταγμά μας εκθέτει τον βουλευτή σε κίνδυνο δίωξης, πόσω μάλλον η αξιολόγηση του κοινοβουλευτικού λόγου υπό το πρίσμα μιας αόριστης λειτουργικής του σημασίας. Υπό αυτήν την έννοια, είναι ενδεχομένως προτιμότερη η παραδοσιακή προσέγγιση που συνοψίζεται και ως «χωρικό κριτήριο», καθώς εγγυάται ασφαλέστερα την ελευθερία της έκφρασης του βουλευτή για την κοινοβουλευτική του δραστηριότητα και απομακρύνεται από τη λογική των *ad hoc* σταθμίσεων, καθώς και από τον κίνδυνο κάποιας ηθικολογίας στην αξιολόγηση του βουλευτικού λόγου. Η παραδοσιακή αυτή προσέγγιση είναι άλλωστε πλησιέστερη και προς τη νομολογία του ΕΔΑΔ.

και στις διαδικασίες των κοινοβουλευτικών ομάδων.

⁴⁹ Βαρβιτσιώτης, ό.π., σελ. 9-10. Παραράς, ό.π., σελ. 151-152. Βλ. ακόμη Β. Pieroth, «Art. 46 GG», σε: Jarass/Pieroth (Hrsg.), 2002, αρ. περ. 2, σελ. 756· H. Schulze-Fielitz, «Art. 46 GG», σε: *GG-Kommentar*, Dreier (Hrsg.), 2006, αρ. περ. 16, σελ. 1189. Από τη νομολογία βλ. BGH, NJW 1982, σελ. 2246· OLG München, Bay VBL 1975, σελ. 54.

⁵⁰ Παντελής, ό.π., σελ. 349. Κατά τον Παντελή το ανεύθυνο δεν καλύπτει εξύβριση ή δυσφήμιση από τηλεοπτικά «παράθυρα».

⁵¹ Βενιζέλος, ό.π., σελ. 489· Μαυριάς, ό.π., σελ. 569.

⁵² Χρυσόγονος, ό.π., σελ. 571 με αναφορά και στη νομολογία του ΔΕΕ για το άρθρο 8 του πρωτοκόλλου 7 περί των προνομίων και ασυλιών της ΕΕ. Παρομοίως υπέρ μιας ευρύτερης αντίληψης του ανευθύνου και ο Χ. Ανθόπουλος, *Το ανεύθυνο του βουλευτή κατά το κοινοτικό δίκαιο, το ελληνικό συνταγματικό δίκαιο και την ΕΣΔΑ*, ΕφημΔΔ 2009, σελ. 54-67.

Ε. Η νομολογία του ΕΔΑΔ και του ΔΕΕ

Πράγματι, η οποιαδήποτε συζήτηση για το πεδίο προστασίας του ανευθύνου δεν μπορεί να διεξαχθεί ερμηνύοντας τη νομολογία του ΕΔΑΔ, το οποίο τις τελευταίες δεκαετίες, ελέγχοντας τον σεβασμό του δικαιώματος δικαστικής προστασίας στα συμβαλλόμενα κράτη, επί της ουσίας έχει καθορίσει και το εύρος των βουλευτικών ασυλιών, του ανευθύνου συνάμα και του ακαταδιώκτου. Το ΕΔΑΔ σημειώνει ότι οι βουλευτικές ασυλίες είναι θεμιτές, καθώς εντάσσονται κι εξυπηρετούν τη λειτουργία της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας· ταυτόχρονα όμως συνιστούν επέμβαση στο δικαίωμα δικαστικής προστασίας εκείνων που θίγονται από τον λόγο του βουλευτή κατά την άσκηση των καθηκόντων του (οπότε εφαρμόζεται το ανεύθυνο) ή από λόγο ή έργο του βουλευτή σε οποιαδήποτε άλλη περίπτωση (οπότε εφαρμόζεται το ακαταδιώκτο). Για τον λόγο αυτόν, κατά το ΕΔΑΔ, οι βουλευτικές ασυλίες πρέπει να ερμηνεύονται στενά στο πλαίσιο της αρχής της αναλογικότητας. Τούτο σημαίνει ότι η βουλευτική ασυλία πρέπει να καλύπτει μόνον λόγο του βουλευτή που βρίσκεται σε στενή συνάφεια με τα καθήκοντά του.

Επί της ουσίας, αυτή η προσέγγιση στοιχίζεται με την παραδοσιακή αντίληψη περί ανευθύνου στο μοντέλο του βρετανικού πολιτεύματος ως απόλυτης ασυλίας μεν, πλην όμως μόνον στο πλαίσιο των λειτουργιών του Κοινοβουλίου. Στη σημαντική υπόθεση *A κατά Ηνωμένου Βασιλείου* του 2002, το ΕΔΑΔ δέχτηκε τη συμβατότητα του ανευθύνου του βουλευτή για γνώμη ή ψήφο του, ακόμη και για την περίπτωση της συκοφαντικής δυσφήμισης, εφόσον όμως το ανεύθυνο περιορίζεται αυστηρά στις γνώμες που εκφράζει ο βουλευτής εντός του Κοινοβουλίου και όχι σε άλλες δημόσιες εκδηλώσεις του. Μάλιστα, η περίπτωση αφορούσε τον λόγο βουλευτή, ο οποίος είχε μιλήσει δυσφημηστικά για συγκεκριμένο φυσικό πρόσωπο, το οποίο στη συνέχεια δέχτηκε και επιστολές μίσους από τρίτα πρόσωπα εξαιτίας της δημοσιότητας που έλαβε ο λόγος του βουλευτή⁵³.

⁵³ ΕΔΑΔ, *A κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, αρ. προσφ. 35373/1997, απόφαση της 17^{ης} Δεκεμβρίου του 2002. Είναι χαρακτηριστικό πως, όταν η προσφεύγουσα απηύθυνε εγγράφως τα παράπονά της, ο Πρόεδρος της απάντησε «*Subject to the rules of order in debate, Members may state whatever they think fit in debate, however offensive it may be to the feelings or injurious to the character of individuals, and they are protected by this privilege from any action for libel, as well as from any other molestation*» (παρ. 19 της απόφασης). Όταν στη συνέχεια απευθύνθηκε στον Πρωθυπουργό, καθώς ο βουλευτής ανήκε στην κυβερνητική πλειοψηφία, εκείνος της απήντησε: «*It is a matter for individual Members of Parliament to decide how they deal with their constituents and it is not for the Prime Minister to comment. There is a strict Parliamentary convention that Members of Parliament do not intervene in the affairs of other Members' constituencies and this applies equally to the*

- 19 Από την άλλη μεριά, σειρά ιταλικών υποθέσεων συνέβαλαν στην αποκρυστάλλωση της νομολογίας του ΕΔΑΔ εναντίον μιας ευρύτερης θεώρησης του ανευθύνου. Τούτο διότι στην Ιταλία ο εκτελεστικός του Συντάγματος νόμος προσδιόριζε τις δραστηριότητες που εντάσσονται στον κύκλο των καθηκόντων του βουλευτή κατά τρόπον ώστε να περιλαμβάνουν και οποιαδήποτε κοινοβουλευτική ή άλλη ενέργεια έρευνας, πολιτικής κριτικής, καταγγελίας σχετιζόμενης με τα κοινοβουλευτικά καθήκοντα εντός ή εκτός Βουλής⁵⁴. Με την ίδια ευρύτητα εφαρμοζόταν το ανεύθυνο και από τα δικαστήρια. Από τις ιταλικές υποθέσεις ξεχωρίζουν οι υποθέσεις *Cordova I* και *II*, αμφότερες δε είχαν κινηθεί από έναν εισαγγελέα, έναν εκπρόσωπο δηλαδή της δικαστικής αρχής. Τούτο δεν είναι τυχαίο, αν λάβουμε υπόψη μας ότι το ανεύθυνο, ως προνομία της Βουλής, συνιστά μία μορφή απόλυτου διαχωρισμού της νομοθετικής από τη δικαστική εξουσία, περιορίζοντας ταυτοχρόνως τη δεύτερη. Στην πρώτη υπόθεση *Cordova κατά Ιταλίας* του 2003⁵⁵ μέλος της ιταλικής Γερουσίας είχε αποστείλει περιπαικτικές επιστολές στον προσφεύγοντα εισαγγελέα που αναφέρονταν σε μια ερευνώμενη από αυτόν υπόθεση, η οποία είχε πάντως απασχολήσει το Κοινοβούλιο και είχε αποτελέσει αντικείμενο κοινοβουλευτικών συζητήσεων. Το ΕΔΑΔ διαφοροποιήθηκε από την κρίση των ιταλικών δικαστηρίων, τα οποία θεωρούσαν άξιο προστασίας και τον λόγο του βουλευτή εκτός του Κοινοβουλίου, εφόσον συνιστούσε «ευθεία προβολή της κοινοβουλευτικής δραστηριότητας»⁵⁶. Αντίθετα, το ΕΔΑΔ προέταξε το κριτήριο της στενής συνάφειας προς τα κοινοβουλευτικά καθήκοντα, το οποίο κατά κανόνα περιορίζει την προστασία του ανευθύνου στον λόγο του βουλευτή εντός της Βουλής. Στη δεύτερη υπόθεση *Cordova κατά Ιταλίας*, επί της οποίας εκδόθηκε η απόφαση την ίδια μέρα με την *Cordova I*⁵⁷, ο ίδιος εισαγγελέας είχε υποστεί δριμεία κριτική, αυτήν τη φορά από υποψήφιο βουλευτή, στο πλαίσιο προεκλογικής συγκέντρωσης του τελευταίου. Στην περίπτωση αυτή, είναι αναμφίβολο ότι το ανεύθυνο δεν θα μπορούσε να έχει εφαρμογή, καθώς κατά τη χρονική στιγμή εκφοράς του λόγου εξέλιπε η ίδια η ιδιότητα του βουλευτή.
- 20 Τίθεται το ερώτημα, εάν η παραπάνω νομολογία του ΕΔΑΔ συμβαδίζει με τη νομολογία του ΔΕΕ επί του άρθρου 8 του πρωτοκόλλου αρ. 7 περί προνομίων και ασυλίων της ΕΕ. Το δείγμα των σχετικών υποθέσεων είναι ακόμη μικρό. Ωστόσο, μπορεί

Prime Minister» (παρ. 20 της απόφασης).

⁵⁴ Άρθρο 3 του ιταλικού νόμου 140/2003.

⁵⁵ ΕΔΑΔ, *Cordova κατά Ιταλίας*, αρ. προσφ. 40877/98, απόφαση της 30^{ης} Ιανουαρίου 2003 [*Cordova I*].

⁵⁶ *Cordova I*, παρ. 25, όπου γίνεται λόγος για «outward projection of parliamentary activity».

⁵⁷ ΕΔΑΔ, *Cordova κατά Ιταλίας*, αρ. προσφ. 45699/1999, απόφαση της 30^{ης} Ιανουαρίου 2003.

να ειπωθεί ότι, ενώ αρχικά φάνηκε το ΔΕΕ να ενστερνίζεται το λειτουργικό κριτήριο για τον προσδιορισμό του ανευθύνου, με πιο πρόσφατη απόφασή του μάλλον τείνει να συγκλίνει προς τη νομολογία του ΕΔΑΔ και την πιο παραδοσιακή αντίληψη του ανευθύνου, αν και όχι με την ίδια αυστηρότητα. Έτσι, στην πιο παλαιά υπόθεση *Patriciello*, εστιάζοντας στο περιεχόμενο του λόγου και όχι στον χώρο εκφοράς του, το ΔΕΕ δέχτηκε ότι «η έννοια της «γνώμης» κατά το άρθρο 8 του πρωτοκόλλου πρέπει να ερμηνεύεται διασταλτικά και να καλύπτει κάθε άποψη ή δήλωση η οποία αντιστοιχεί, με βάση το περιεχόμενό της, στην έκφραση υποκειμενικών εκτιμήσεων. [...]». Ακόμη πρόσθεσε: «[Η] γνώμη του ευρωβουλευτή πρέπει να έχει δοθεί «κατά την άσκηση των καθηκόντων [του]», επομένως, προϋποτίθεται η ύπαρξη συνδέσμου μεταξύ της εκφρασθείσας γνώμης και των βουλευτικών καθηκόντων. [...] [Ο] σύνδεσμος μεταξύ της εκφρασθείσας γνώμης και των βουλευτικών καθηκόντων πρέπει να είναι άμεσος και πρόδηλος»⁵⁸. Τα ίδια επανέλαβε το Γενικό Δικαστήριο της Ένωσης στην υπόθεση *Gollnisch*⁵⁹. Ωστόσο, στην πιο πρόσφατη υπόθεση *Troszczynski* που αφορούσε δημοσίευση στον λογαριασμό twitter ευρωβουλευτή, το ΔΕΕ, δικάζοντας κατ' αναιρέση, έσπευσε να επισημάνει αφενός ότι «το άρθρο 8 του πρωτοκόλλου, λαμβανομένου υπόψη του σκοπού και του γράμματός του, το οποίο αναφέρεται ρητώς στις γνώμες και τις ψήφους των βουλευτών του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, προορίζεται κατά βάση να έχει εφαρμογή σε δηλώσεις των βουλευτών αυτών, οι οποίες γίνονται εντός των χώρων του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου», αφετέρου ότι, εντούτοις, «δεν αποκλείεται δήλωση στην οποία προέβη ευρωβουλευτής εκτός των χώρων αυτών να συνιστά γνώμη εκφρασθείσα κατά την άσκηση των κοινοβουλευτικών του καθηκόντων»⁶⁰. Τελικώς, το ΔΕΕ απεφάνθη ότι καλώς απερρίφθη από το Γενικό Δικαστήριο η προσφυγή της προσφεύγουσας κατά της απόφασης του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου που είχε άρει την ασυλία της.

III. ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΑΡΝΗΣΗΣ ΜΑΡΤΥΡΙΑΣ

A. Η σχέση εμπιστοσύνης μεταξύ βουλευτή και εκλογέα και η ελεύθερη εντολή

Το βουλευτικό απόρρητο, το οποίο κατοχυρώνεται στην παρ. 3 του άρθρου 61 Σ., αποτελεί δικαίωμα του βουλευτή, υπό την έννοια ότι ο βουλευτής μπορεί να επιλέξει να αρνηθεί ή να δώσει τη μαρτυρία του για τις πληροφορίες που έδωσε ή έλαβε κατά την

21

⁵⁸ ΔΕΕ, *Patriciello*, C-163/10, απόφαση της 6^{ης} Σεπτεμβρίου 2011, σκέψεις 32-35.

⁵⁹ ΓΕΕ, *Gollnisch*, T- 346/11 και T-347/11, απόφαση της 17^{ης} Ιανουαρίου 2013, σκέψεις 39-42.

⁶⁰ ΔΕΕ, *Troszczynski*, C-12/19P, απόφαση της 17^{ης} Σεπτεμβρίου 2020, σκέψη 38.

άσκηση των καθηκόντων του ή για τα πρόσωπα που του έδωσαν ή έλαβαν αυτές τις πληροφορίες⁶¹.

- 22 Το βουλευτικό απόρρητο είχε μια περιπετειώδη πορεία στην Ε΄ Αναθεωρητική Βουλή. Την εισαγωγή του βουλευτικού απορρήτου πρότεινε ο Μιχαήλ Στεφανίδης (βουλευτής της παράταξης «Ένωση Κέντρου/Νέες Δυνάμεις») στην Επιτροπή του Συντάγματος 1975 ως έκδηλης σκοπιμότητας και αναγκαιότητας συμπλήρωση του ανευθύνου, επικαλούμενος και αντίστοιχη πρόβλεψη που είχε διαλάβει το σχέδιο της πρώτης επιτροπής της αναθεωρήσεως του Συντάγματος (1946–1950) του Β΄ Ψηφίσματος υπό την προεδρία του Δημητρίου Χατζίκου⁶². Πράγματι, η Επιτροπή εισήγαγε το δικαίωμα άρνησης μαρτυρίας, καθώς και την απαγόρευση κατάσχεσης εγγράφων, καθ' ό μέτρο εξικνείτο το δικαίωμα αρνήσεως μαρτυρίας⁶³. Μάλιστα, η εισηγητική έκθεση της επί του Συντάγματος κοινοβουλευτικής επιτροπής, την οποία συνέταξε ο Κωνσταντίνος Τσάτσος, αναφέρει σχετικά: *«Προς μείζονα κατοχύρωσιν της ελευθερίας του βουλευτού εν τη ασκήσει του κοινοβουλευτικού ελέγχου αναγνωρίζεται εις τον ελέγχοντα βουλευτήν το δικαίωμα να μη κατονομάζη τα πρόσωπα τα οποία του ενεπιστεύθησαν πληροφορίας, εφ' όσον πάντα ταύτα σχετίζονται με την άσκησιν των βουλευτικών του καθηκόντων. Παραλλήλως προς την απαγόρευσιν αυτήν χωρεί και η απαγόρευσις της κατασκέσεως εγγράφων, εξ ών ηρύσθη ο βουλευτής τας πληροφορίας και εις ο μέτρον εξικνεΐται το δικαίωμά του ν' αρνηθή και την αποκάλυψιν καταγγειλάντων προσώπων»*⁶⁴. Στην Ολομέλεια της Ε΄ Αναθεωρητικής Βουλής επεχειρήθηκε η διαγραφή της διάταξης, η οποία τελικώς παρέμεινε (χωρίς, ωστόσο, να προβλέπεται ρητώς η απαγόρευση κατάσχεσης εγγράφων) ύστερα από τις πιέσεις της αντιπολίτευσης⁶⁵, καθώς το απόρρητο, όπως ανέφερε ο Γ. Μαύρος, *«κατοχυρώνει το δικαίωμα του βουλευτού να ελέγχει»*⁶⁶.
- 23 Όπως και το ανεύθυνο, έτσι και το δικαίωμα άρνησης μαρτυρίας αποτελεί ειδική έκφανση της ελεύθερης εντολής του βουλευτή, καθώς προστατεύει τη σχέση εμπιστοσύνης και επικοινωνίας μεταξύ βουλευτή και εκλογέα. Είναι κρίσιμη στο σημείο αυτό

⁶¹ Ράικος, ό.π., σελ. 67–68· Παραράς, ό.π., σελ. 158.

⁶² Πρακτικά της Ολομέλειας της Επιτροπής του Συντάγματος 1975, Προεδρία Κωνσταντίνου Τσάτσου, Αθήνα 1975, σελ. 172. Ο Στεφανίδης αναφέρει: *«Απλούστατα ο βουλευτής, ο οποίος δεν καταδιώκεται ή εξετάζεται ένεκα γνώμης ή ψήφου δοθείσης παρ' αυτού κατά την άσκησιν των βουλευτικών του καθηκόντων δεν πρέπει να υποχρεούται εις μαρτυρίαν περί των πληροφοριών, αι οποίαι του ενεπιστεύθησαν ή ο ίδιος τας ενεπιστεύθη εις άλλους»*.

⁶³ Πρακτικά της Ολομέλειας της Επιτροπής του Συντάγματος 1975, σελ. 519.

⁶⁴ Πρακτικά της Ολομέλειας της Επιτροπής του Συντάγματος 1975, σελ. 436.

⁶⁵ Βλ. ενδεικτικά Πρακτικά της Ε΄ Αναθεωρητικής Βουλής, σελ. 203.

⁶⁶ Γ. Μαύρος, *Πρακτικά της Ε΄ Αναθεωρητικής Βουλής*, σελ. 185.

η νομολογία του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου της Γερμανίας, καθώς το γερμανικό Σύνταγμα περιλαμβάνει παρόμοια πρόβλεψη περί δικαιώματος άρνησης μαρτυρίας στο άρθρο 47 αυτού.

Κατά το Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο της Γερμανίας: «*Η ελεύθερη εντολή [...] κατοχυρώνει τον ελεύθερο σχηματισμό της βούλησης του βουλευτή και με αυτόν τον τρόπο και την ελεύθερη από κρατική παρέμβαση επικοινωνία μεταξύ του βουλευτή και των εκλογέων (1), καθώς και την ελευθερία του βουλευτή από επιτήρηση και έλεγχο εκ μέρους της εκτελεστικής εξουσίας (2)*»⁶⁷. Ακόμη, «*[η] επικοινωνιακή διαδικασία, κατά την οποία ο βουλευτής όχι μόνο διαδίδει, αλλά και λαμβάνει πληροφορίες, προστατεύεται από το άρθρο 38 παρ. 1 εδ. 2 ΘεμN [το αντίστοιχο άρθρο του γερμανικού Συντάγματος περί της ελεύθερης εντολής]. [...] Γι' αυτό η κοινοβουλευτική δημοκρατία – επιπλέον της εμπιστευτικής επικοινωνίας μεταξύ βουλευτή και εκλογέα, την οποία προστατεύει ειδικώς το δικαίωμα άρνησης μαρτυρίας στο άρθρο 47 ΘεμN, – προστατεύει τις επικοινωνιακές σχέσεις του βουλευτή ως όρο διαμόρφωσης της ελεύθερης γνώμης του και ειδικότερα διασφαλίζει το ότι οι απόψεις και τα συμφέροντα που καλείται να εκπροσωπήσει ο βουλευτής κατά τη διαμόρφωση της πολιτικής βούλησης στη Βουλή, θα έρθουν στα αυτιά του χωρίς διαστρεβλώσεις και χωρίς κρατική επιρροή*»⁶⁸. Τέλος, σημειώνει το Δικαστήριο, η ελευθερία του βουλευτή από επιτήρηση και έλεγχο εκ μέρους της εκτελεστικής εξουσίας βρίσκεται σε στενή συνάφεια και με την αρχή της διακρίσεως των λειτουργιών⁶⁹.

⁶⁷ BVerfG, απόφαση της 17^{ης} Σεπτεμβρίου 2013, 2 BvR 2436/10, 2BvE 6/08 (Ramelow), αρ. περ. 91: «*Das freie Mandat gemäß Art. 38 Abs. 1 Satz 2 GG gewährleistet die freie Willensbildung des Abgeordneten und damit auch eine von staatlicher Beeinflussung freie Kommunikationsbeziehung zwischen dem Abgeordneten und den Wählerinnen und Wählern (1.) sowie die Freiheit des Abgeordneten von exekutiver Beobachtung, Beaufsichtigung und Kontrolle (2.)*». Μτφρ. της γράφουσας.

⁶⁸ BVerfG, ό.π., αρ. περ. 97: «*Der kommunikative Prozess, bei dem der Abgeordnete nicht nur Informationen weitergibt, sondern auch Informationen empfängt, ist vom Schutz des Art. 38 Abs. 1 Satz 2 GG umfasst. Das freie Mandat schließt die Rückkoppelung zwischen Parlamentariern und Wahlvolk ein und trägt dem Gedanken Rechnung, dass die parlamentarische Demokratie auf dem Vertrauen des Volkes beruht (vgl. BVerfGE 118, 277 <353>). Sie schützt daher – neben dem speziellen Schutz der vertraulichen Kommunikation des Abgeordneten durch das in Art. 47 GG gewährte Zeugnisverweigerungsrecht – die Kommunikationsbeziehungen des Abgeordneten als Bedingung seiner freien Willensbildung und gewährleistet dabei insbesondere, dass die von ihm zu vertretenden, in die politische Willensbildung des Deutschen Bundestages einzuspeisenden Meinungen und Interessen ihn unverzerrt und ohne staatliche Beeinflussung erreichen können*». Μτφρ. της γράφουσας.

⁶⁹ BVerfG, ό.π., αρ. περ. 100: «*Art. 38 Abs. 1 Satz 2 GG gewährleistet in diesem Zusammenhang die Freiheit der Abgeordneten von exekutiver Beobachtung, Beaufsichtigung und Kontrolle und steht*

- 25 Συνεπώς, το δικαίωμα άρνησης μαρτυρίας αποτελεί ένα από τα όπλα στη φαρέτρα της ελεύθερης εντολής ή, αλλιώς, όπως δέχεται ομοφώνως η γερμανική θεωρία, ένα μέσο ενδυνάμωσης της ελεύθερης εντολής⁷⁰. Πρόκειται για ένα επαγγελματικό απόρρητο⁷¹, το οποίο συνιστά εγγύηση της ελευθερίας διαμόρφωσης της γνώμης του βουλευτή⁷², υπηρετώντας ταυτόχρονα το ελεγκτικό του έργο. Δηλαδή, ο βουλευτής, όπως και ο δημοσιογράφος, δικαιούται να προστατεύει τις πηγές του, προκειμένου να διευκολυνθεί η ροή πληροφοριών προς αυτόν με σκοπό την ουσιαστικότερη άσκηση του ελέγχου επί της εξουσίας και τον αποτελεσματικότερο κοινοβουλευτικό έλεγχο. Έτσι, το βουλευτικό απόρρητο υπηρετεί, κατά ένα μέρος, την ίδια ratio με το δημοσιογραφικό απόρρητο, το οποίο κατοχυρώνεται στο πλαίσιο του άρθρου 14 Σ., αλλά και του άρθρου 10 ΕΣΔΑ⁷³. Μάλιστα, η γερμανική θεωρία –και σε εμάς ο Βενιζέλος– ρητά σημειώνουν ότι το δικαίωμα άρνησης μαρτυρίας εφαρμόζεται απευθείας εκ του Συντάγματος, ακόμη και εάν δεν έχει επαναληφθεί το περιεχόμενό του στο επίπεδο του νόμου⁷⁴.
- 26 Άλλωστε, είναι τέτοια η σημασία του δικαιώματος άρνησης μαρτυρίας για το αντιπροσωπευτικό πολίτευμα, ώστε, και εν απουσία ρητής πρόβλεψης, πρέπει να θεωρηθεί

insoweit in engem Zusammenhang mit dem Grundsatz der Gewaltenteilung gemäß Art. 20 Abs. 2 Satz 2 GG».

⁷⁰ Magiera, «Artikel 47 GG», σε: Sachs (Hrsg.), *GG-Kommentar*, 2021, αρ. περ. 1, σελ. 1165· Trute, «Artikel 47», ό.π., αρ. περ. 2, σελ. 2482· St. Storr, «Art. 47 GG», ό.π., αρ. περ. 2, σελ. 1353· Pieroth, «Artikel 47 GG», ό.π., αρ. περ. 1, σελ. 759· Schulze-Fielitz, «Artikel 47 GG», ό.π., αρ. περ. 5, σελ. 1202.

⁷¹ Ράικος, ό.π., σελ. 67· Trute, «Artikel 47 GG», ό.π., αρ. περ. 2, σελ. 2482.

⁷² Παραράς, ό.π., σελ. 157.

⁷³ ΕΔΑΔ, *Goodwin v UK*, αρ. προσφ. 17488/90, απόφαση της 27^{ης} Μαρτίου 1996, σκέψη 39: «*Protection of journalistic sources is one of the basic conditions for press freedom, as is reflected in the laws and the professional codes of conduct in a number of Contracting States and is affirmed in several international instruments on journalistic freedoms [...]. Without such protection, sources may be deterred from assisting the press in informing the public on matters of public interest. As a result, the vital public-watchdog role of the press may be undermined and the ability of the press to provide accurate and reliable information may be adversely affected. Having regard to the importance of the protection of journalistic sources for press freedom in a democratic society and the potentially chilling effect an order of source disclosure has on the exercise of that freedom, such a measure cannot be compatible with Article 10 (art. 10) of the Convention unless it is justified by an overriding requirement in the public interest».*

⁷⁴ Έτσι ρητά ο Pieroth, «Artikel 47 GG», σε: Jarass/Pieroth, *GG-Kommentar*, ό.π., αρ. περ. 2, σελ. 760· Ευ. Βενιζέλος, *Τα συνταγματικά όρια στην άρση του τηλεφωνικού απορρήτου των πολιτών και των πολιτικών προσώπων για λόγους εθνικής ασφάλειας – Η υπόθεση Ανδρουλάκη*, διαθέσιμο στο [link](#), 04.09.2022.

ότι το Βουλευτικό απόρρητο συνάγεται από την ελεύθερη εντολή του Βουλευτή, όπως ήδη αναλύθηκε⁷⁵. Ακόμη, δύσκολα μπορούμε να δεχτούμε, από την άποψη της συστηματικής θεώρησης του δικαίου, ότι όλα τα επαγγέλματα μπορεί να προστατεύονται από μια μορφή απορρήτου και μόνον ο Βουλευτής, που είναι φορέας ελεύθερης εντολής, δεν μπορεί να επικαλεστεί ένα τέτοιο απόρρητο, ακόμη και απουσία ρητής διάταξης⁷⁶. Το απόρρητο είναι, όπως και το ανεύθυνο, συνεχές, καθώς ισχύει και μεταξύ των 27 συνόδων της Βουλής, και διηνεκές, καθώς εκτείνεται και μετά το πέρας της θητείας του βουλευτή, χρονικά απεριορίστως. Επίσης, είναι απόλυτο, καθώς δεν προβλέπονται εξαιρέσεις από το δικαίωμα άρνησης μαρτυρίας, ούτε για λόγους εθνικής ασφάλειας, ούτε για τη διακρίβωση ιδιαίτερος σοβαρών αδικημάτων, όπως αντίθετα στο απόρρητο των επικοινωνιών του άρθρου 19 παρ. 1 Σ. που συνιστά ατομική ελευθερία. Προδήλως, το άρθρο 61 παρ. 3 Σ. αποσκοπεί στο να προφυλάξει τον βουλευτή από προσχηματικές παρακολούθησεις για ασαφείς και αόριστους λόγους εθνικής ασφάλειας, που για χρόνια στοίχειωναν τη συνταγματική μας ιστορία.

Β. Συγκριτικές παρατηρήσεις

Όπως αναφέρθηκε, ρητά κατοχυρώνεται το δικαίωμα άρνησης μαρτυρίας του βουλευτή στο γερμανικό Σύνταγμα και μάλιστα σε αυτοτελές άρθρο (άρθρο 47 γερμΣ)⁷⁷. Μάλιστα, το άρθρο 47 του γερμανικού Συντάγματος απαγορεύει ταυτόχρονα την κατά- 28 σχεση εγγράφων⁷⁸ σε όση έκταση ισχύει το δικαίωμα άρνησης μαρτυρίας, δηλαδή για έγγραφα που σχετίζονται με τα βουλευτικά καθήκοντα. Στη γερμανική θεωρία γίνεται

⁷⁵ Σε πρόσφατη διάταξή του, το Ανώτατο Δικαστήριο των ΗΠΑ δέχτηκε ότι γερουσιαστής δεν μπορεί να εξεταστεί για επικοινωνίες του σχετικά με το κοινοβουλευτικό του έργο βάσει της Free Speech and Debate Clause. Βλ. *Graham, Senator v. Fulton Cty. Spec. Purpose Grand Jury*, Order List: 598 U.S., 1η Νοεμβρίου 2022.

⁷⁶ Γι' αυτό ο Μ. Στεφανίδης, ο οποίος πρότεινε τη ρητή πρόβλεψη του βουλευτικού απορρήτου στην Επιτροπή Συντάγματος του 1975 σημείωσε: «Άλλωστε το άρθρον 212 του Κώδικος Ποιν. Δικονομίας *MUTATIS MUTANDIS* καθιερού προσασίαν επαγγελματικού απορρήτου μαρτύρων λ.χ. δικηγόρων, ιατρών, κληρικών κλπ». Βλ. Πρακτικά της Ολομέλειας της Επιτροπής του Συντάγματος 1975, σελ. 172. Ακόμη, ο Απόστολος Κακλαμάνης κατά τις συζητήσεις στην Ολομέλεια ανέφερε, μεταξύ άλλων: «Διότι ποιος θα μας φέρη στοιχεία, όταν μας απαγορεύεται να έχωμεν την δυνατότητα να επικαλεσθώμεν αυτό το οποίον δύναται ο απλούς δικηγόρος να επικαλεσθή, το επαγγελματικόν απόρρητον». Βλ. Πρακτικά της Ε' Αναθεωρητικής Βουλής, ό.π, σελ. 187.

⁷⁷ Είναι αξιοσημείωτο και το άρθρο 31 του λετονικού Συντάγματος που επίσης κατοχυρώνει ρητά το δικαίωμα άρνησης μαρτυρίας.

⁷⁸ Ως έγγραφα νοούνται πλέον και τα ηλεκτρονικά έγγραφα, η ηλεκτρονική αλληλογραφία, τα αρχεία ηλεκτρονικού υπολογιστή κ.ο.κ.

ομοφώνως δεκτό ότι η ρητή πρόβλεψη της απαγόρευσης κατάσχεσης εγγράφων αποσκοπεί στο να αποφευχθεί η παράκαμψη του δικαιώματος άρνησης μαρτυρίας του βουλευτή και η καταστρατήγηση του βουλευτικού απορρήτου δια της καταφυγής σε άλλα μέσα συλλογής αποδείξεων πλην της εμμάρτυρης απόδειξης⁷⁹, με σκοπό την απόσπαση πληροφοριών από τον βουλευτή πλαγίως⁸⁰. Η κατάσχεση μάλιστα νοείται, υπό το γερμανικό Σύνταγμα, ευρύτατα, ώστε να περιλαμβάνει και την έρευνα ή τη θεώρηση ή τον έλεγχο του περιεχομένου εγγράφου, περιλαμβανομένης της ηλεκτρονικής αλληλογραφίας, ακόμη και αν δεν ακολουθεί αφαίρεση του εγγράφου δια της κατασχέσεως, και πάλι με το σκεπτικό ότι διαφορετικά θα μπορούσε να παρακαμφθεί το δικαίωμα άρνησης μαρτυρίας του βουλευτή⁸¹. Κοντολογίς, οποιαδήποτε μορφή έρευνας ή απόδειξης, η οποία σχετίζεται με τα βουλευτικά καθήκοντα, απαγορεύεται, εάν θα είχε το ίδιο αποτέλεσμα με τη μαρτυρία του βουλευτή, την οποία, όμως, αυτός δύναται να αρνηθεί. Μάλιστα, κατά την άποψη που κρατεί στη Γερμανία, το απόρρητο προστατεύει ακόμη και τους βοηθούς του βουλευτή που τηρούν τα έγγραφα και τον εξοπλισμό του ή τηρούν το αρχείο των επικοινωνιών του⁸².

- 29 Αντίστοιχα ισχύουν για τις επικοινωνίες του βουλευτή που σχετίζονται με τα βουλευτικά του καθήκοντα και υπό το δόγμα Wilson στη Μεγάλη Βρετανία. Το δόγμα αυτό διακήρυξε ο Πρωθυπουργός Harold Wilson στη Βουλή των Αντιπροσώπων στις 20 Ιουνίου 1966⁸³ και αυτό επεκτάθηκε και στη Βουλή των Λόρδων τον Νοέμβριο του ίδιου έτους⁸⁴. Σύμφωνα με το δόγμα αυτό, απαγορεύεται η παρακολούθηση των τηλεφώνων των βουλευτών, εκτός εάν συντρέξουν λόγοι ασφάλειας, περίπτωση στην οποία θα υπάρξει νέα δήλωση του Πρωθυπουργού στη Βουλή περί αλλαγής του δόγματος. Ο Πρωθυπουργός Tony Blair, δύο φορές, μία το 1997⁸⁵ και μία το 2002⁸⁶, επι-

⁷⁹ Pieroth, «Artikel 47 GG», ό.π., αρ. 3, σελ. 760· Trute, «Artikel 47 GG», ό.π., αρ. περ. 10, σελ. 2485· Schulze-Fielitz, «Artikel 47 GG», ό.π., αρ. περ. 10, σελ. 1205, Magiera, «Artikel 47 GG», ό.π., αρ. περ. 7, σελ. 1165, St. Storr, «Artikel 47 GG», ό.π., αρ. περ. 10, σελ. 1355.

⁸⁰ Προδήλως, μπορούν να κατασχεθούν τα έγγραφα που είναι προϊόντα εγκλήματος, ως προς τα οποία εφαρμόζονται πάντως οι εγγυήσεις του ακαταδίωκτου. Βλ. Schulze-Fielitz, «Artikel 47 GG», ό.π., αρ. περ. 13, σελ. 1206· St. Storr, «Artikel 47 GG», ό.π., αρ. περ. 13, σελ. 1357· Trute, «Artikel 47 GG», ό.π., αρ. περ. 14, σελ. 2486.

⁸¹ Magiera, αρ. περ. 8, σελ. 1166· Pieroth, ό.π., αρ. περ. 3, σελ. 760· Trute, ό.π., αρ. περ. 15, σελ. 2487· St. Storr, «Artikel 47 GG», ό.π., αρ. περ. 10, σελ. 1355.

⁸² Αντίθετος ο Ράικος, ό.π., σελ. 67.

⁸³ HC Deb 20 June 1966 Vol 730, Cols 42-33

⁸⁴ HL Deb Vol 278, Cols 122-3.

⁸⁵ HC Deb 4 December 1997 Vol 302, Col 321.

⁸⁶ HC Deb 21 January 2002 Vol 378, Col 589.

βεβαίωσε το δόγμα Wilson και μάλιστα όχι μόνο για τις τηλεφωνικές, αλλά για όλες τις ηλεκτρονικές επικοινωνίες των βουλευτών. Παρομοίως και ο Gordon Brown το 2007⁸⁷. Κατά την ψήφιση ειδικού νόμου για τις παρακολουθήσεις (Data Retention and Investigatory Powers Bill, «DRIPA»), η Πρωθυπουργός Theresa May το 2014⁸⁸ προσδιόρισε την ισχύ του δόγματος Wilson, ώστε αυτό να εφαρμόζεται μόνον εφόσον οι επικοινωνίες σχετίζονται με την άσκηση των βουλευτικών καθηκόντων και εφόσον η παρακολούθηση είναι στοχευμένη στο πρόσωπο συγκεκριμένου βουλευτή· εφόσον δηλαδή η παρακολούθηση αφορά συγκεκριμένα το τηλέφωνο ή άλλες επικοινωνίες ενός βουλευτή, και όχι –για παράδειγμα– μια ολόκληρη περιοχή, στην οποία τυχαίνει να κατοικεί και κάποιος βουλευτής⁸⁹. Υπό αυτήν την έννοια, και στο Ηνωμένο Βασίλειο τηρείται το βουλευτικό απόρρητο, το οποίο αντλεί από την αρχή της ελεύθερης εντολής.

Γ. Άλλες μορφές απόδειξης και η παρακολούθηση των επικοινωνιών του βουλευτή

Παρόμοια πρέπει να γίνουν δεκτά και στο πλαίσιο του άρθρου 61 παρ. 3 Σ. Παρά το ότι 30 δεν απαγορεύεται ρητώς η κατάσχεση εγγράφων, η οποία απαγόρευση μόνον ενδεικτική και όχι αποκλειστική των μέσων απόδειξης θα μπορούσε να είναι, όπως δείχνει η εμπειρία του γερμανικού Συντάγματος, θα πρέπει να θεωρήσουμε ότι δεν είναι δυνατόν να υποβληθεί ο βουλευτής σε άλλες μορφές απόδειξης πλην της εμμάρτυρης, όταν αυτές κατατείνουν στο να παρακάμψουν και να καταστήσουν γράμμα κενό το δικαίωμα άρνησης μαρτυρίας, ενόψει και της σημασίας του δικαιώματος αυτού για την ελεύθερη εντολή του βουλευτή. Τέτοιες αποδείξεις είναι οπωσδήποτε η κατάσχεση εγγράφων, η έρευνα στην κατοικία και στα αρχεία του υπολογιστή του βουλευτή, όταν σχετίζονται με τα βουλευτικά του καθήκοντα, αλλά και –κατά μείζονα λόγο– αποδείξεις, που συλλέγονται εν αγνοία του ή χωρίς τη συγκατάθεσή του, όπως συμβαίνει κατεξοχήν με την παρακολούθηση των επικοινωνιών του βουλευτή. Στην τελευταία αυτήν περίπτωση ο βουλευτής στερείται την οποιαδήποτε ευκαιρία να αντιτάξει το δικαίωμά του περί άρνησης μαρτυρίας. Ορθά παρατηρεί ο Χρυσόγονος ότι, εφόσον ο βουλευτής δικαιούται να αρνηθεί τη μαρτυρία του ενώπιον των δικαστικών, εισαγγελικών αρχών, αλλά και οποιωνδήποτε αρχών εν γένει, εκείνες δεν επιτρέπεται να αντλήσουν τέτοια πληροφόρηση ούτε εν αγνοία του, μέσω της παρακολούθησης των συνομιλιών του με τρίτα πρόσωπα⁹⁰. Το αντίθετο θα κατασττούσε το δικαίωμα άρνησης

⁸⁷ HC Deb 12 September 2007 Vol 463, Col 2013.

⁸⁸ HC Deb 15 July 2014 Vol 583, Col 713.

⁸⁹ [2015] UKIPTrib 14_79-CH, *Caroline Lucas v. Security Service*, ιδίως σελ. 11 και 12.

⁹⁰ Χρυσόγονος, ό.π., σελ. 577. Με αφορμή την πρόσφατη υπόθεση Ανδρουλάκη υπήρξε εκτενής

μαρτυρίας του βουλευτή φενάκη. Στο πλαίσιο του άρθρου 61 παρ. 3 Σ. ο βουλευτής πρέπει να προστατεύεται από εναλλακτικές της μαρτυρίας του δυνατότες άντλησης πληροφοριών πέραν του ελέγχου και της συγκατάθεσής του.

- 31 Τίθεται περαιτέρω το ερώτημα εάν είναι δυνατόν να παρακολουθούνται οι επικοινωνίες βουλευτή υπό τις προϋποθέσεις που ορίζει το άρθρο 19 παρ. 1 Σ., για λόγους εθνικής ασφάλειας ή για τη διακρίβωση ιδιαιτέρως σοβαρών αδικημάτων. Το απόρρητο ως ατομική ελευθερία, το οποίο ισχύει για τον καθένα, διαφοροποιείται από το επαγγελματικό απόρρητο του βουλευτή, το οποίο προστατεύει το ειδικό status του τελευταίου στο πλαίσιο της ελεύθερης εντολής. Ως εκ τούτου, το άρθρο 61 παρ. 3 Σ. είναι ειδικότερο του άρθρου 19 παρ. 1 Σ. και υπερισχύει. Αντίθετα, το άρθρο 19 παρ. 1 Σ. μπορεί –θεωρητικώς– να εφαρμοστεί, όταν δεν εφαρμόζεται το άρθρο 61 παρ. 3, δηλαδή για επικοινωνίες βουλευτή, οι οποίες δεν σχετίζονται με τα βουλευτικά του καθήκοντα, εάν υποθέσουμε ότι μπορούν να διακριθούν από τις λοιπές επικοινωνίες του βουλευτή. Στην περίπτωση αυτή η παρακολούθηση των επικοινωνιών του βουλευτή ελέγχεται και υπό τις εγγυήσεις του άρθρου 62 Σ., όπως θα αναλυθεί στα επόμενα. Επίσης, πρέπει να σημειωθεί ότι το βουλευτικό απόρρητο προστατεύει τον βουλευτή ως μάρτυρα, ως τρίτο δηλαδή επί μιας διεξαγόμενης έρευνας⁹¹. Αντίθετα,

αρθρογραφία επί του ζητήματος, εάν το άρθρο 61 παρ. 3 Σ. απαγορεύει την άρση του απορρήτου των επικοινωνιών βουλευτή για λόγους εθνικής ασφάλειας. Υπέρ της άποψης αυτής, η οποία υποστηρίζεται και εδώ, Ευ. Βενιζέλος, *Τα συνταγματικά όρια στην άρση του τηλεφωνικού απορρήτου των πολιτών και των πολιτικών προσώπων για λόγους εθνικής ασφάλειας – Η υπόθεση Ανδρουλάκη*, διαθέσιμο στο [link](#), 04.09.2022· Κ. Χρυσόγονος, *Καταφανής παραβίαση του Συντάγματος*, διαθέσιμο στο [link](#), 13.08.2022· για την αντίθετη άποψη βλ. Φ. Σπυρόπουλο, *Το απόρρητο της επικοινωνίας του βουλευτή: Μια ερμηνεία των άρθρων 61 παρ. 3 και 62 Σ.*, διαθέσιμο στο [link](#), 05.09.2022· Τζ. Ηλιοπούλου-Στράγγα, *Υποκλοπές. Συνταγματικές παράμετροι*, διαθέσιμο στο [link](#), 11.09.2022· Γ. Γεραπετρίτη, *Το Σύνταγμα και η άρση απορρήτου των επικοινωνιών*, [protagon.gr](#), 09.08.2022. Επίσης Κ. Γιαννακόπουλο (με έμφαση πάντως στην ανάγκη αυξημένων εγγυήσεων άρσης του απορρήτου στο πλαίσιο του άρθρου 19 Σ.) Αναζητώντας αποτελεσματικότερες εγγυήσεις διασφάλισης του απορρήτου των επικοινωνιών, 13.10.2022, διαθέσιμο στο [link](#). Για την ενδιάμεση άποψη, σύμφωνα με την οποία η μεν παρακολούθηση των επικοινωνιών βουλευτή για λόγο που ανάγεται στην άσκηση των καθηκόντων του απαγορεύεται απολύτως, αλλά, εκτός του κύκλου αυτού, η παρακολούθηση για λόγους εθνικής ασφάλειας είναι επιτρεπτή υπό τον όρο αυξημένων διαδικαστικών εγγυήσεων, βλ. Ν. Παπασύρου, *Υποκλοπές και νομιμότητα: μία σύντομη επισκόπηση*, Νομικός Παλμός, τεύχος 1, 2023, σελ. 11.

⁹¹ Schultze-Fielitz, ό.π., αρ. περ. 13, σελ. 1206· Storr, ό.π., αρ. περ. 8, σελ. 1355 «Die Reichweite des Zeugnisverweigerungsrechts ist auf die Zeugenfunktion begrenzt. Wenn der Mandatsträger selbst einer Straftat verdächtig ist, fehlt ihm die Zeugeneigenschaft»· Trute, «Art. 46 (2)», αρ. περ. 40, σελ. 2478.

εάν η διεξαγόμενη έρευνα επί λόγων εθνικής ασφάλειας αφορά τον βουλευτή όχι ως τρίτο ή ως μάρτυρα, αλλά ως ύποπτο ή ως κατηγορούμενο ή εν πάση περιπτώσει ως καθ' ου η έρευνα, τότε και σε αυτήν την περίπτωση, αφενός, βέβαια, δεν εφαρμόζεται πλέον το άρθρο 61 παρ. 3 Σ., αλλά το γενικότερο άρθρο 19 παρ. 1 Σ., αφετέρου όμως η έρευνα αυτή εντάσσεται πλέον και στο πεδίο του άρθρου 62 Σ. περί ακαταδίωκτου, και απαιτείται η άδεια της Βουλής σύμφωνα με όσα αναλύονται επί του οικείου άρθρου πιο κάτω.

Υπό αυτήν την έννοια, ανεύθυνο, δικαίωμα άρνησης μαρτυρίας και ακαταδίωκτο 32 δημιουργούν ένα αρραγές συνεχές πλέγμα προστασίας του βουλευτή. Ο βουλευτής, στο πλαίσιο της ελεύθερης εντολής, εκφράζει ελευθέρως τη γνώμη του εντός Βουλής και δίδει τη μαρτυρία του ή συμπράττει σε αποδείξεις σχετικά με τα καθήκοντά του, εφόσον και όπως το επιθυμεί, χωρίς εξαιρέσεις. Μόνον εάν ερευνάται ως ύποπτος ή κατηγορούμενος για βλάβη της εθνικής ασφάλειας ή για οποιοδήποτε άλλο αδίκημα, βρίσκεται πλέον στη διάθεση της Βουλής, η οποία μπορεί να άρει την ασυλία του ή όχι.

Δ. Ο νόμος 5002/2022

Αντίθετα προς την εδώ υποστηριζόμενη άποψη το άρθρο 4 του πρόσφατου ν. 5002/2022 33 με τον τίτλο «*Διαδικασία άρσης του απορρήτου των επικοινωνιών, κυβερνοασφάλεια και προστασία προσωπικών δεδομένων πολιτών*» δίνει τη δυνατότητα να αρθεί το απόρρητο του βουλευτή για λόγους εθνικής ασφάλειας μετά από άδεια του Προέδρου της Βουλής. Ειδικότερα, ο νόμος αυτός προσδιορίζει έναν κύκλο «πολιτικών προσώπων», στα οποία συγκαταλέγονται και οι βουλευτές, για τα οποία το αίτημα από τις κρατικές υπηρεσίες για άρση του απορρήτου για λόγους εθνικής ασφάλειας πρέπει να περιβάλλεται με κάποιες εγγυήσεις. Έτσι, ορίζει ο νόμος, πρώτον, το αίτημα για την άρση του απορρήτου υποβάλλει μόνο η ΕΥΠ, ως η κατεξοχήν αρμόδια κρατική υπηρεσία. Δεύτερον, το αίτημα πρέπει να είναι αιτιολογημένο ειδικά και να στοιχειοθετείται άμεση διακινδύνευση της εθνικής ασφάλειας. Τρίτον, υποβάλλεται από την ΕΥΠ στον Πρόεδρο της Βουλής, κατά την διατύπωση του νόμου, «προκειμένου αυτός να χορηγήσει σχετική άδεια» εντός 24 ωρών. Εάν, μάλιστα, το αίτημα αφορά τον ίδιο τον Πρόεδρο της Βουλής, αποφαινεται ο Πρωθυπουργός. Με αυτόν τον τρόπο, ως φύλακας της βουλευτικής ανεξαρτησίας καλείται ακριβώς εκείνος ο θεσμικός παράγων έναντι του οποίου στρέφεται η βουλευτική ασυλία. Εάν ο Πρόεδρος της Βουλής δώσει την άδεια, το αίτημα για άρση του απορρήτου υποβάλλεται στην εισαγγελική αρχή, προκειμένου να εφαρμοστούν οι περαιτέρω εγγυήσεις του άρθρου 19 Σ. Ο Πρόεδρος της Βουλής

δηλαδή καλείται να αποφανθεί, προτού σχηματιστεί μια δικαστική κρίση για το εάν υφίσταται ανάγκη παρακολούθησης.

- 34 Το παραπάνω άρθρο, καθ' ό μέτρο αφορά έρευνα στην οποία ο βουλευτής ερευνάται ως τρίτος και όχι ως ο καθ' ού η έρευνα, παραβιάζει το άρθρο 61 παρ. 3 Σ., καθώς επιτρέπει την κρύφια συλλογή αποδείξεων από βουλευτή, χωρίς να έχει ο βουλευτής οποιαδήποτε δυνατότητα να ασκήσει το δικαίωμά του να αρνηθεί τη μαρτυρία του⁹². Στην μάλλον απίθανη περίπτωση που ο βουλευτής ερευνάται ως ύποπτος για προσβολή της εθνικής ασφάλειας, η έρευνα δηλαδή στρέφεται κατά αυτού, τότε απαιτείται άδεια της Βουλής στο πλαίσιο του άρθρου 62 Σ., και δεν επαρκεί η άδεια του Προέδρου της, καθώς η παρακολούθηση των επικοινωνιών του βουλευτή στην περίπτωση αυτή είτε συνιστά δίωξη, είτε θίγει το πρόσωπο του βουλευτή, σύμφωνα με όσα θα αναλυθούν επί του οικείου άρθρου πιο κάτω.
- 35 Το άρθρο 4 του ν. 5002/2022 είναι αντισυνταγματικό και από μιάν ακόμη άποψη. Ο Πρόεδρος της Βουλής δεν έχει εξουσία, σύμφωνα με το Σύνταγμα, να λαμβάνει μέτρα σε βάρος βουλευτών, τα οποία αναπτύσσουν συνέπειες εκτός του Κοινοβουλίου. Πρόκειται για όψη της θεσμικής αυτονομίας της Βουλής υπό την έννοια του άρθρου 65 Σ. Σύμφωνα με αυτήν, η Βουλή είναι αποκλειστικά αρμόδια για τα του οίκου της, και μόνον γι' αυτά⁹³. Συνεπώς, ο Πρόεδρος της Βουλής δεν έχει την εξουσία να επιβάλει δυσμενή μέτρα σε βουλευτή, τα οποία αναπτύσσουν την ενέργειά τους εκτός Βουλής. Ο δε τυπικός νόμος δεν δύναται να εξουσιοδοτήσει τον Πρόεδρο της Βουλής

⁹² Κατά την έκθεση της επιστημονικής υπηρεσίας της Βουλής, τίθεται εν προκειμένω ζήτημα επέμβασης σε σχετικές με τα βουλευτικά καθήκοντα πληροφορίες, πλην, όμως, η διάταξη προβλέπει εγγυήσεις, ώστε να μην γίνεται εκ πλαγίου επέμβαση στην ελευθερία γνώμης και ψήφου του βουλευτή. Ειδικότερα αναφέρεται (σελ. 7): «*Τίθεται εν προκειμένω το ερώτημα αν η άρση του απορρήτου της προσωπικής επικοινωνίας βουλευτή συνιστά περιορισμό του προσώπου του βουλευτή κατά την έννοια του άρθρου 62 Σ. Υπό την εκδοχή ότι η άρση του απορρήτου, αφ' εαυτής, δεν συνιστά τέτοιον περιορισμό, τότε δεν απαιτείται άδεια της Βουλής κατά το άρθρο 62 Σ, πλην όμως, απαιτείται, αφενός, η άρση του απορρήτου να μην ανάγεται ούτε να θίγει την άσκηση των βουλευτικών καθηκόντων πληροφορίες (άρθρο 61 Σ), αφετέρου η συνδρομή αποχρώντος λόγου βάσει συγκεκριμένων στοιχείων, ώστε να διασφαλίζεται ότι δεν επιχειρείται εκ πλαγίου επέμβαση στην ελευθερία γνώμης και ψήφου του βουλευτή. Την εν λόγω συνταγματική απαίτηση εξειδικεύει η προτεινόμενη διάταξη, αφενός, ορίζοντας ότι το αίτημα πρέπει να στηρίζεται σε συγκεκριμένα στοιχεία που καθιστούν άμεση και εξαιρετικά πιθανή τη διακινδύνευση της εθνικής ασφάλειας και, αφετέρου, θέτοντας τη διαδικαστική προϋπόθεση της προηγούμενης άδειας του Προέδρου της Βουλής». Επίσης υπέρ της άποψης ότι ο νόμος ισορροπεί επιτυχώς την προστασία του βουλευτή και την εθνική ασφάλεια βλ. Χ. Ανθόπουλο, *Το απόρρητο της επικοινωνίας των πολιτικών προσώπων*, 19.11.2022, διαθέσιμο στο [link](#).*

⁹³ Αναλυτικά Γ. Γεραπετρίτης, *Σύνταγμα και Βουλή. Αυτονομία και ανέλεγκτο των εσωτερικών του σώματος*, πρόλογος Καθηγητή Κώστα Μαυριά, 2012, σελ. 40 επ.

να προβεί σε συγκεκριμένη ενέργεια, καθώς ο τυπικός νόμος δύναται να αποδώσει εξουσίες μόνον στην εκτελεστική εξουσία (άρθρο 43 Σ.), ενώ ο Πρόεδρος της Βουλής αρύεται τις αρμοδιότητές του είτε απευθείας εκ του Συντάγματος, είτε από την ίδια τη Βουλή, δηλαδή βάσει του Κανονισμού της. Διαφορετική είναι η περίπτωση του Βελγικού Συντάγματος, το οποίο προβλέπει την υποχρεωτική παρουσία του Προέδρου της Βουλής κατά την έρευνα σε κατοικία βουλευτή. Η εμπλοκή του Προέδρου της Βουλής στην περίπτωση αυτή δεν έχει την έννοια της «άδειας»· «άδεια» δίνει μόνον το σώμα της Βουλής στην περίπτωση εφαρμογής του ακαταδίωκτου τόσο στο δικό μας όσο και σε όλα τα ευρωπαϊκά Συντάγματα. Επιπλέον, στην περίπτωση του Βελγίου η εξουσία του Προέδρου προβλέπεται απευθείας εκ του Συντάγματος.

IV. ΚΑΤΑΛΗΚΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Το άρθρο 61 Σ. προστατεύει τον βουλευτή κατά την άσκηση των καθηκόντων του, κατοχυρώνοντας τις δύο από τις τρεις συνολικά βουλευτικές ασυλίες. Κατοχυρώνεται το ανεύθυνο του βουλευτή για γνώμη ή ψήφο που έδωσε κατά την άσκηση των καθηκόντων του. Το ανεύθυνο συμπληρώνεται από το δικαίωμα άρνησης μαρτυρίας για πληροφορίες ή πρόσωπα σχετιζόμενα με την άσκηση των βουλευτικών καθηκόντων. Πρόκειται για το βουλευτικό απόρρητο, το οποίο επεκτείνεται σε κάθε είδους απόδειξη που σχετίζεται με τα βουλευτικά καθήκοντα. Ανεύθυνο και ακαταδίωκτο αποτελούν εξειδικεύσεις και υπηρετούν την ελεύθερη εντολή του βουλευτή. 36

Το ανεύθυνο είναι πλήρες: αστικό, ποινικό και διοικητικό. Δηλαδή ο βουλευτής δεν επιτρέπεται να υποστεί την οποιαδήποτε κύρωση, δίωξη ή εξέταση – αστική, ποινική ή διοικητική. Επίσης, το ανεύθυνο είναι συνεχές και διηνεκές. Δεν υπόκειται δε στη διάθεση του βουλευτή ή της Βουλής. Θα ήταν δε και απόλυτο, δηλαδή ανεξάρτητο, εάν – ατυχώς – ο συντακτικός νομοθέτης δεν είχε προβλέψει δυνατότητα άρσης της ασυλίας του βουλευτή σε περίπτωση συκοφαντικής δυσφήμισης, εμπνεόμενος από παρόμοια διάταξη του γερμανικού Συντάγματος. Στον απόλυτο χαρακτήρα του ανευθύνου δεν εναντιώνεται ούτε το ΕΔΑΔ, το οποίο έχει αναπτύξει νομολογία προστατευτική του δικαιώματος δικαστικής προστασίας αυτών που θίγονται από τον λόγο του βουλευτή, στο πλαίσιο της αρχής της αναλογικότητας. Σύμφωνα με το ΕΔΑΔ, η απόλυτη προστασία του βουλευτικού λόγου, η οποία όμως περιορίζεται αυστηρά στον εκφερόμενο εντός του Κοινοβουλίου λόγο και σε στενή σχέση με αυτόν (όπως είναι η αναμετάδοση των κοινοβουλευτικών συζητήσεων) δεν παραβιάζει την ΕΣΔΑ. 37

Το απόρρητο συνιστά δικαίωμα του βουλευτή. Ο βουλευτής μπορεί να αρνηθεί τη μαρτυρία του για πληροφορίες που έδωσε ή έλαβε κατά την άσκηση των καθηκόντων 38

του ή για τα πρόσωπα που έδωσαν ή έλαβαν τις αντίστοιχες πληροφορίες. Για την ταυτότητα του νομικού λόγου, και προκειμένου να μην καταστεί το δικαίωμα άρνησης μαρτυρίας κενό γράμμα, απαγορεύονται οποιεσδήποτε άλλες αποδείξεις, αντί της μαρτυρίας του βουλευτή, όπως η έρευνα και η κατάσχεση εγγράφων που σχετίζονται με τα βουλευτικά καθήκοντα, καθώς και οπωσδήποτε η παρακολούθηση των επικοινωνιών του βουλευτή, που λαμβάνει χώρα χωρίς τη συγκατάθεση ή εν αγνοία του βουλευτή.